

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Bakalářská práce

2011

Tereza Dufková

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Tereza Dufková

*Prvky anarchismu využitelné v sociální práci
s dětmi a s rodinou*

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.

2011

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracovala samostatně na základě použitých pramenů a literatury uvedených v bibliografickém seznamu v závěru práce.

V Praze dne 17. listopadu 2011

.....
Tereza Dufková

Ráda bych poděkovala Haně Šlechtové nejen za vedení své práce, zejména za velmi operativní a vstřícnou komunikaci při připomínkování textu, ale i za podnětné komentáře, které mi jsou inspirací i v osobním životě.

Poděkování patří také mé nejbližší rodině, Lence Dufkové a Michalovi Dufkovi za trpělivou podporu a pomoc a Vilémovi Dufkovi za zdroj motivace během psaní i v průběhu studia.

Obsah

Úvod.....	6
1 Teoretická východiska.....	9
1.1 Sociální realita jako realita sociálně konstruovaná.....	9
1.2 Kategorie biomoci z hlediska anarchismu.....	9
1.3 Shrnutí.....	10
2 Základní pojmy a jejich uvedení do souvislostí.....	11
2.1 Socializace, resocializace, individualizace.....	11
2.2 Rodina, rodinné soužití.....	12
2.3 Sociální práce s rodinou a dětmi.....	15
2.4 Shrnutí.....	15
3 Anarchismus.....	16
3.1 Myšlenkové proudy anarchismu.....	18
3.1.1 Anarchistický kolektivismus.....	19
3.1.1.1 Anarchistický socialismus.....	19
3.1.1.2 Anarchokomunismus.....	19
3.1.1.3 Anarchosyndikalismus.....	19
3.1.2 Anarchistický individualismus.....	20
3.1.3 Mutualismus.....	20
3.1.4 Autonomismus.....	21
3.1.5 Anarchofeminismus.....	21
3.2 Anarchistická edukace.....	22
3.3 Shrnutí.....	25
4 Cesty k anarchii – vytváření volné společnosti.....	26
4.1 Sebereflexe.....	26
4.2 Komunikace.....	27
4.3 Sociální změna.....	28
4.4 Přímá akce.....	29
4.5 Shrnutí.....	30
5 Sociální práce s osamocenými rodiči a dětmi jako modelový příklad.....	31
5.1 Problematika osamocených pečujících osob s dětmi z hlediska využití v sociální práci.....	31
5.2 Problematika osamocených pečujících osob z pohledu aplikace metod vytváření volné společnosti.....	33
5.2.1 Výchozí předpoklady aplikace metod.....	34
5.2.2 Aplikace metody sebereflexe.....	34
5.2.3 Aplikace metody komunikace.....	35
5.2.4 Aplikace metody sociální změny.....	36
5.2.5 Aplikace metody přímé akce.....	38
5.3 Shrnutí.....	39
Závěr.....	40

Úvod

Anarchistické myšlenky hrály v průběhu dějin spíše okrajovou roli v politickém i filosofickém kontextu, avšak vždy nastavovaly hraniční úhel pohledu na aktuální témata, a hrály tak roli kritického oponenta v daném společenském uspořádání. Anarchismus nikdy ve společnosti nedosáhl dlouhodobějšího zásadnějšího vlivu, přesto vytrvale setrvává, byť na okraji, brán jako extremismus či radikalismus. Anarchistické myšlenky nejsou jen politickou filosofií, ale pro anarchisty představují i principy a vodítka pro veškeré oblasti lidského života. Anarchistům jejich přesvědčení dává vodítka v každodenním životě, a to od politických názorů až po výchovu dětí. A protože rodina je základním stavebním kamenem v podstatě každého společenského uspořádání, je žádoucí na ni zacílit pozornost, a to ve všech jejích oblastech působení. Jednou z důležitých funkcí rodiny je výchova dětí, jejich socializace.

Sociální práce pracuje s rodinami a jejich dětmi, které takovou pomoc potřebují, a to na základě různých teorií a východisek. Napomáhá rodinám v naplnění jejich funkcí. Domnívám se, že anarchistické teorie o socializaci a výchově dítěte lze využít v současné sociální práci s rodinami a jejich dětmi.

Cílem práce je představit anarchistický přístup k rodinné socializaci a poukázat na možnost využití některých jeho prvků, tj. principů i méně zásadních vodítek, v praxi sociálního pracovníka při práci s rodinou a dětmi. Vzhledem k šíři celé problematiky si rozhodně nekladu za cíl podat jakkoliv vyčerpávající výčet možností ani konečnou podobu názorů, ale mým záměrem je obohatit aktuální téma situace rodiny v současné společnosti z méně obvyklé perspektivy a dát možnost vzniku určité diskusi či jen náhledu na problematiku.

Text je koncipován jako kompilace a částečně též komparace, jako teoretická práce založená na kritickém zhodnocení české i zahraniční literatury. Použitá zahraniční literatura není jistě vyčerpávající, neboť vzhledem ke svým znalostem mohu využít pouze omezené množství originálů (v anglickém, francouzském a částečně španělském jazyce), a to dostupné v českém prostředí a dostupné online.

Vzhledem k tomu, že anarchismus je u nás chápán jako velmi okrajový teoretický rámec, odborná česká periodika ani literatura z oblasti sociální práce se tímto tématem nezabývají. Časopis Sociální práce/Sociálna práca se v oblasti sociální práce s rodinou a dětmi věnuje jednak problematice sociálně-právní ochrany dětí zejména v č. 1/2006 (Bajer, Oláh, 2006, Bajer, Bubleová, 2006, Vrbovská, 2006, Bajer, Levická, 2006)

a jednak problematice sociální práce s rodinou a dětmi v č. 2/2005 (Bajer, Zvonařová, 2005, Navrátil, 2005, Bajer, 2005, Bajer, Roháček, 2005, Bajer, Hrdá, 2005, Bajer, Šabatová, 2005, Kahánková, Myšíková, Nedělníková, 2005). Tématika sociální práce s rodinou a dětmi je u nás velmi těsně svázaná se zákony a velká část je v kompetenci státního aparátu. Tato skutečnost stojí v podstatě v opozici anarchistickým myšlenkám. Dalším souvisejícím tématem je oblast teoretických poznatků využitelných v sociální práci v č. 3/2010 (Bajer, Chytil, Gojová, 2010, Kopřivová, Justová, 2010, Kopřivová, Grecmanová, Pěgřimová, 2010, Kopřivová, Pěnkava, 2010, Kopřivová, Sudrová, 2010, Kopřivová, Roháček, 2010, Kopřivová, Kováčová, 2010, Kopřivová, Šoustal, 2010). Uvedené články se shodují, že vzdělání, teorie a praxe jsou provázány, doplňují se a je nezbytné je uplatňovat při výkonu sociální práce všechny současně. Lze najít články např. o metodě posílení (empowerment) (Kulhavý, 2006) nebo o vztahu státu či zákona a sociální práce (Bajer, Cílečková, 2010, Bajer, Rovňáková, 2010, Rychlík, 2010), které souvisí s tematikou této práce.

V první a druhé kapitole jsou vymezeny teoretická východiska a základní pojmy, ze kterých práce vychází. V třetí kapitole se věnuji samostatně pojmu anarchismus, anarchistickým myšlenkovým směrům a edukaci z anarchistické perspektivy. Ve čtvrté kapitole se věnuji způsobům, které je možné využít k vytvoření volné společnosti založené na anarchistických principech. V závěrečné části poukazuji na možnost využití vymezených způsobů v sociální práci s osamocenými rodiči a dětmi, který jsem zvolila jako obecný modelový příklad.

Jako hlavní důvody výběru tématu práce bych označila jednak osobní zájem o radikální a extremistické koncepce a jejich (ne)možnosti uplatnění v aktuálních podmínkách české společnosti, jednak vycházím z přesvědčení, že v současné společnosti pozbývá na významu rodina. Rodina má být nositelem specifických hodnot, tradic a zkušeností, vykazovat stabilitu pro všechny její členy a následně i pro celou společnost. Rodina je základem lidské společnosti a pokud její význam kolísá, je důležité hledat nové možnosti, jak takovou situaci zlepšit.

1 Teoretická východiska

K vymezení problematiky aplikace myšlenek anarchismu v sociální práci s dětmi a s rodinou jsem využila následující teoretická východiska.

1.1 Sociální realita jako realita sociálně konstruovaná

Prvním teoretickým východiskem pro tuto práci je fenomenologicky orientovaná teorie sociálního konstruktivismu (Berger, Luckmann, 1999, Možný, 2006, Navrátil, 1998), ze které budu vycházet. Předpokladem takové teorie je, že každá společnost má způsob, jak vnímá a definuje realitu. Společnost je tvořena symbolickou základnou, která je formována jazykem. Pomocí jazyka komunikujeme a vytváříme vztahy, interakce. Věrohodnost a stabilita reality je konstruována na základě komunikace se silnými, kontinuálními a významnými vztahy. Jelikož společnost je tvořena mnoha jedinci, je možné nahlížet na konstrukci reality i tak, že je tolik sociálních realit, kolik je jedinců v dané společnosti. Sociálně konstruovaná realita je jedincem soustavně aktualizována a zprostředkovávána.

1.2 Kategorie biomoci z hlediska anarchismu

Druhým teoretickým východiskem je Foucaultovo pojetí moci, tzv. biomoc. Foucault vidí moc ze zcela jiného úhlu pohledu než je obvyklé. Tato koncepce ovlivnila anarchistické myšlenky (DeLeon, 2008). Moc působí skrze nás, je produktivní. Biomoc (Foucault in Tomek, Slačálek, 2006a) představuje specifickou formu moci, tedy moc, která nenutí, ale podmiňuje sebe-donucení. Taková moc tvoří a cílem je vlastní dobro jí podmaněného. Takovou moc lze najít v jednání těch, kteří disponují větším množstvím zkušeností a poznatků než druhý, se kterým jednají (např. učitelé, lékaři, kněží, rodiče), také moc v partnerských vztazích, ale i moc zvnitřněných názorů nad sebou samým. Taková moc nás vytváří – socializuje, vytváří z jedince „člověka“, vytváří konstrukty, které jsou přijímány jako „přirozené“, tj. západnímu člověku „vlastní“ (Tomek, Slačálek, 2006a).

Biomoc nelze paušálně odmítnout. „Biomoc je funkcí společensky nezbytných činností (výchovy, vzdělávání, léčení, pospolitého žití). Některé věci, které vstěpuje, mohou být i přínosné a ne vždy lze jasně odlišit její pozitivní a negativní efekty. Nelze ji v pravém slova smyslu překonat, je třeba ji spíše vidět, kritizovat a vzdorovat jí v konkrétních situacích.“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 394-395)

Slačálek (in Tomek, Slačálek, 2006a) uvádí příklad, kdy se učíme mateřskému jazyku, avšak ten nás socializuje do příslušnosti k určitému národu. Vyjdu-li z teorie

sociálního konstruktivismu, jazyk vytváří sociální konstrukci národa, čímž se pojem národ stává relativním, subjektivním konstruktem. Biomoc tedy, tak jako i jiné aspekty socializace, je třeba nahlížet kriticky, reflektovat pozitivní a negativní důsledky. Cílem anarchismu není v žádném případě budovat další instituci biomoci (Tomek, Slačálek, 2006a), ale nabídnout možnosti, jak na biomoc kriticky nahlížet.

1.3 Shrnutí

Sociální práce je konstruována nejen z pohledu společenského a politického vývoje v minulosti, ale i v současnosti. Navíc obsahuje také perspektivu toho, kdo na ni nazírá, a to jak z pohledu teoretických znalostí, tak zkušeností z praktického uplatňování. Sociální práce je tedy konstruována sociálním pracovníkem na základě souboru jemu poznaných teorií a praktických zkušeností a je aktualizována s každou novou interakcí s dalšími, pro něj významnými, vztahy (Srov. Navrátil, 1998, Žurovcová, 2010). Aby se ovšem nestal sociální pracovník dalším nástrojem biomoci, je pro něj nezbytné uvědomovat si moc svého působení a podrobovat kritickému nahlížení veškerou svou činnost.

2 Základní pojmy a jejich uvedení do souvislostí

Vzhledem k definovaným cílům této práce vymezím pojmy socializace a související pojem rodina. V návaznosti stručně charakterizují sociální práci s rodinou a s dětmi. Vzhledem k širší pojmu anarchismus se jím budu věnovat v další kapitole samostatně, následně bude vymezen anarchistický pohled na socializaci.

2.1 Socializace, resocializace, individualizace

Socializace je proces, kterým lidský jedinec prochází po celý život, od narození až do smrti. Jednoduchým obecným shrnutím znamená proces začleňování do společnosti. Společnost lze chápat jako sociální skupinu, všechny subjekty v určitém prostředí s určitými vazbami mezi danými subjekty. Každá společnost je charakteristická určitou kulturou, systémem společenských vztahů a principů, na kterých fungují, resp. souhrnem vazeb jedince s druhými lidmi, včetně sebe sama, tzn. včetně sebepojetí. Socializace je tedy proces utváření jedince, jeho osobnosti, jeho jedinečných biologických, psychologických a sociálních aspektů, osvojování určitých dovedností a schopností. Jedinec se pomocí vytváření vazeb a interakcí s dalšími jedinci začleňuje do systému společenských vztahů, jde o tzv. model vzájemného ovlivňování (Schaffer in Hewstone, Stroebe, 2006), a osvojuje si tak příslušnou kulturu, resp. principy, na jakých vztahy mezi subjekty fungují v rámci dané kultury. Učí se jazyku, normám, sociálním rolím, souboru názorů, postojů a hodnot, pravidlům chování, pravidlům soužití charakteristickým v rámci dané kultury (Srov. Čábalová, 2011, Hammond, 2009, Hartl, Hartlová, 2004, Hewstone, Stroebe, 2006, Jandourek, 2007, Matoušek, 2008a, Helus, 2007). Dnes lze socializaci chápat i jako prostředek kontroly chování a myšlení členů společnosti (Sobotka, 2010), socializaci jedince do občana, který nese zájmy státu na úkor jedince (Lenk, 2008). Takový pohled na socializaci odpovídá myšlenkám anarchistů. Současné společenské trendy, které jsou nabízeny prostřednictvím většiny médií, to mohou jediné potvrdit.

Cílem socializace je formování sociální bytosti, pozitivních vztahů ke společnosti, zejména pak vztahů ke vzdělání, k výchově a práci (Hewstone, Stroebe, 2006, Renotiérová, 2005). „Socializace se dovršuje pasivní nebo aktivní účastí na kulturním životě společnosti. Je podmíněna sociabilitou, tedy individuální schopností socializace, jíž se lidé navzájem odlišují.“ (Renotiérová, 2005: 9)

Rozlišuje se primární, sekundární a terciární socializace. Primární socializace je významná zejména v počátcích života jedince, kdy pro dítě jsou nejdůležitější vazby k nejbližším osobám, zejména k pečujícím osobám v dané sociální skupině, ve které se dítě

nachází, tj. nejčastěji v rodině nebo i v prostředí jiném (např. ústavech). Sekundární socializace počíná v souběhu s primární socializací v pozdním dětství a dospívání, ve výchovných, vzdělávacích a dalších institucích (např. zájmové kroužky či kluby). Terciární socializace doplňuje formování jedince v průběhu dospělého života prostřednictvím přijímání sociálních rolí partnerských, rodičovských a rolí v pracovním procesu. Přináší nové výzvy a nová očekávání.

Souvisejícím pojmem je resocializace, tj. proces další, opakované socializace, proces začlenění jedince do jiné společnosti, než v jaké se aktuálně nachází, nebo znovu začlenění do společnosti u těch osob, které byli ze společenského prostředí vyčleněny, a to v jakékoliv rovině (Renotierová, 2005, Sobotka, 2010). Anarchisté resocializaci chápou ještě v jiném významu, a to jako proces, transformaci současné společnosti do podoby dle vlastních představ o jejím uspořádání. Re-socializace dle anarchistů (AAS, 2010) probíhá prostřednictvím interakcí mezi anarchisty a „ne-anarchisty“, a to podle myšlenky, že „jednám podle toho, v co věřím“. Anarchisté tak ukazují své myšlenky v praxi, v běžném rozhovoru i v každodenním jednání.

Socializace také úzce souvisí s pojmem individualizace. Tyto dva procesy, socializace a individualizace, představují vztahy mezi jedincem a společností, jejich vzájemnou interakci a ovlivňování (Šulová, 2008). Individualizace představuje proces, kterým se stává člověk jedinečnou osobností (ze sociologického hlediska, nikoliv z psychologického, kde je jedinečnou osobností již rodí), a to i v souvislosti s procesem socializace, díky němuž přijímá různé sociální role ve společnosti.

V procesu socializace působí socializační činitelé. Socializační činitele představuje rodina, škola, specifické sociální skupiny jako např. vrstevnické skupiny, subkultury či pracovní kolektiv, masmédiá, kultura, politické kampaně, trh a jeho mechanismy a další. Tyto činitelé a jedinec ve vzájemné interakci vytvářejí sociální realitu, to, co lidé definují jako reálné na základě jejich výchozích předpokladů a životních zkušeností (Berger, Luckmann, 1999, Hammond, 2009, Sobotka, 2010, Renotierová, 2005).

Nejvýznamnějším činitelem socializačního procesu, kterému se v této práci budu zabývat, je edukace, tj. výchova a vzdělávání. Výchova i vzdělávání mají své zásadní kořeny v rodině.

2.2 Rodina, rodinné soužití

Rodinu Matoušek (2010: 11) definuje jako „instituci, kterou formuje civilizace, kultura i společnost“. Rodina je základní jednotkou všech lidských společností. Je hlavním

činitelem socializace. Nejdůležitější jednotkou vývoje dítěte (Fontana, 2010, Matoušek, 2010).

V současné době je podle Matouška (2010) přiměřenější nepoužívat termín rodina, ale „rodinné soužití“. Takový termín je rozhodně vhodnější používat i v tomto textu, neboť pod pojem rodina je nejčastěji stereotypně spojován s představou „biologická matka – biologický otec – pokrevní dítě/děti, což pro účely modelového příkladu i anarchistického přístupu v této práci není žádoucí. Matoušek (2008b) zmiňuje několik forem rodin, resp. rodinného soužití pro využití v sociální práci, a to rodiny přirozené, použila bych v kontextu textu spíše pojem klasické či tradiční, tj. žena, muž, jejich dítě/děti, rodiny pěstounské, tj. muž, žena, svěřené dítě/děti, rodiny adoptivní, tj. žena, muž, adoptivní dítě/děti, příp. jejich dítě/děti, camphillské komunity, tj. přirozené rodiny rozšířené o klienty s vážným mentálním handicapem. Zajisté tento výčet není definitivní, zmínila bych rodiny homosexuálních párů, tj. dva muži a pokrevní dítě/děti jednoho z mužů, dvě ženy a pokrevní dítě/děti jedné z žen, (adopce v takovém případě není dle současné české legislativy možná, avšak není vyloučeno, že i legálními cestami nenastanou nepokrevní vztahy s dětmi), rodiny neúplné, tj. pouze jeden z rodičů a dítě/děti, rodiny další. V tomto textu budu pojmem rodina mínit veškeré typy rodinného soužití, které se mohou v našem prostředí vyskytnout. Výše zmíněné i další modifikace, od nukleárních po široké rodiny.

Rodina plní určité funkce, které jsou nezbytné pro její „přežití“, resp. žádoucí vývoj. Funkce rodinného soužití podle Matouška (2010: 14) jsou následující: podporování socializace, tj. vychovávání dětí, vztahová podpora dospělých lidí v rodinném soužití, ekonomická podpora všech členů rodinného soužití. Rodina je zdrojem podpory dítěte, kde je nejdůležitější pocit jistoty a bezpečí v blízkých lidech, dítě si zde osvojuje dovednosti, postoje a hodnotovou orientaci zejména pečujících a nejbližších osob (Matoušek, 2008b). „Čím slabší rodina, ať neúplná, kulturně či ekonomicky znevýhodněná, tím povrchněji socializuje a tím snadněji ztrácí společenský vliv“ (Možný, 2002: 145).

Stabilita současných, resp. postmoderních rodin stojí a padá s citovou bilancí partnerského vztahu, neboť jsou zakládány především jednak kvůli uspokojování citových potřeb partnerů, a nikoliv především za účelem reprodukce a následně uspokojování potřeb dětí, jednak kvůli společenské prospěšnosti (Matoušek, 2008b). Avšak z historického vývoje (Matoušek, 2003), dle kulturních antropologů a hlubinných psychologů je jádrem rodiny vztah rodič-dítě (Možný, 2006), resp. matka-dítě, resp. pečující osoba-dítě. Z toho vyplývá, že na partnerský vztah má být kladen důraz, protože ten právě chrání primární vztah pečující osoba-dítě. Dnes je dítě především citovou investicí, přičemž se značně

přihlíží také na ekonomické hledisko, které péči o dítě vnímá jako investici nenávratnou, nákladnou, a tudíž pečlivě zvažovanou (Matoušek, 2008b).

V evropském prostředí v současné době dochází k posunu vývoje pojetí rodiny a to i v důsledku významných změn na konci 19. století (Možný, 2006, Singly, 1999). Mění se charakter, pojetí, přístup, funkce, role jednotlivých členů, zpochybňování významu manželství a rodiny atd. Tyto změny se vyznačují vzrůstajícím výskytem rozpadlých rodin, rodiny čelí zmenšování a izolovanosti, poklesu významu širší rodiny (ve smyslu využití pomoci, nikoli potřeby), odcizování členů rodiny (ve smyslu oslabení sociální kontroly jejích členů, nikoliv emocionálně), vyšší rozvodovosti, rozvolnění vzájemných vztahů, nestabilita partnerských a rodičovských vztahů, rozvolnění rodičovských stylů a cílů výchovy, rozdílnosti v socioekonomické úrovni orientační rodiny a rodiny prokreační, devalvací hodnot (a to nejen v rámci rodin, ale i celospolečensky), pracovnímu zatížení obou rodičů v souvislosti s vzrůstající autonomií rodin, konzumnímu životnímu stylu, značnému individualismu, extrémnímu vlivu masmédií (Čábalová, 2011, Fontana, 2010, Jankovský, 2007, Možný, 2006, Singly, 1999). Velmi silný vliv má ve společnosti všudypřítomný tlak trvalého ekonomického růstu, zvyšování životní úrovně, prodlužování věku produktivity člověka (Možný, 2006). Tlak ve společnosti je vyvíjen na „žádoucí“ podobu samostatného, svobodného, ekonomicky výhodného a mobilního rodiče (Možný, 2006). Taková podoba pečujících osob klade velmi náročné požadavky, které jsou často protichůdné žádoucí socializaci dítěte. A z měnícího se charakteru rodiny pak vyplývá, jak uvádí Fontana (2010), že rodiče, kteří se potýkají se zvláštními problémy, dostávají méně podpory než kdykoliv dříve. Přibývá tak ohrožení nedostatečnou péčí, zanedbáváním, týráním a zneužíváním. Role tradičně zastávané širší rodinou musí být přebírány sociálními pracovníky či jinými odborníky.

Také je vhodné podotknout, že v současné době i úplné rodiny čelí obavám, že nezvládnou péči o děti, protože chybí společenský život s dětmi, ale i často bez nich, v širších komunitách přesahujících nukleární rodinu, díky čemuž se nepředávají zkušenosti s dětmi ve společnosti (Pecka, 2004). Sociální mobilita rozkládá širší rodiny, a tím pádem soudržná společenství, která historicky vytvářela společenské zábrany, relativně přirozené tlaky k sociální konformitě (pomineme-li její jiné i negativní důsledky), která působila na neporušování zákona a řádu daného společenství (Fontana, 2010). Vyjdeme-li z premisy, že „v dětech se společnost reprodukuje a každá systémová změna v socializačních procesech vnáší fatálně změnu do kultury v příští generaci“ (Možný, 2002: 148), pak je na čase zamyslet se nad směrem, jakým se naše kultura ubírá a chce ubírat.

2.3 Sociální práce s rodinou a dětmi

Sociální práce s rodinou a dětmi vychází ze sociologizujícího i psychologizujícího pohledu na rodinu a podporuje myšlenku, že problém jedince, tj. jednoho člena rodiny, je problémem celé rodiny, tj. všech jejích členů (Fontana, 2010, Matoušek, 2008b). Sociální práce reaguje na nežádoucí situace v rodině, které mohou ohrožovat či ohrožují dítě a jeho výchovu (Gulová, 2011), jinými slovy sociální práce je zaměřena na rodiny s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů krizové sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje (ZSS, 2009).

Sociální práce si pro potřeby možné pomoci všímá vztahů všech členů rodiny k sobě navzájem, rodinných hodnot a struktur, způsobů komunikace, perspektiv a spokojenosti členů rodiny, dále mapuje sociální síť rodiny – vazby rodiny ke škole, k zaměstnavatelům, dalším institucím –, struktury a zákonitosti takových vazeb (Gulová, 2011, Matoušek, 2008b). „Kvalita poskytované péče se odvíjí od kvality komunikace mezi všemi zúčastněnými odborníky a rodiči a též od úrovně vzájemné kooperace.“ (Jankovský, 2007: 114) Je nezbytné brát do zorného úhlu kulturní a hodnotovou orientaci rodiny, systém uspokojování jejich potřeb a zajistit rovnocennou pozici všech členů – odborníků i rodičů.

Vzhledem k šíři problematiky sociální práce s rodinami a dětmi využiji v této práci jako obecný modelový příklad rodiny s osamocenými rodiči.

2.4 Shrnutí

Sociální práce s rodinou a dětmi usměrňuje socializaci jak dětí, tak i rodičů, a to v té fázi, ve které do socializace vstupuje. Je ovlivněna společenským uspořádáním i politickým rozhodováním a zejména stávající legislativou. V současné době sociální práce přebírá některé aspekty, které v dřívějších dobách plnila širší rodina a společenství, ve kterých rodina žila. S nárůstem globalizace, konzumního stylu života a urbanizace, dosahuje anonymita a individualizace rozměrů, které přinášejí čím dál větší zátěž na základní funkce rodiny a ve své podstatě jsou ve vývoji pojetí rodiny neznámými veličinami. Přestávají se postupně předávat hodnoty, tradice a zejména určité znalosti a zkušenosti, které nakonec nahrazují odborníci. Práce odborníků je stále více „zaknihována“ a na vše je tendence vytvářet psané postupy, metodiky, pravidla, zákony. Avšak to, co je nezbytným faktorem je člověk. Ten, kdo pomoc potřebuje a ten, kdo ji může nabídnout.

3 Anarchismus

Slovo anarchie má původ ve starořečtině ve slovech „an“ a „arché“ a znamená bezvládu, absenci vlády. Anarchie neznamena chaos, ale určitou formu společenské organizace spočívající na dobrovolné dohodě a kooperaci (Charvát, 2007). Začalo se spojovat s politickými idejemi v době francouzské revoluce (Heywood, 2005), resp. v první polovině 19. století s myšlenkami Pierra-Josepha Proudhona, který se prohlásil anarchistou (Charvát, 2007).

Anarchismus je chápán širokou veřejností v podstatě jako karikatura sebe sama, jednoduše a zkresleně. Nejčastěji se lze dočíst o tom, jak na jednom konci provazu stojí anarchisté, na druhém konci neonacisté a tahají, dokud provaz nepřistřihne veřejný orgán jako např. Policie ČR. Obraz nepodporuje ani zařazování do extrémistických a radikálních politických ideologií, – řazen je mezi ultraliberalismus / krajní liberální individualismus, ultrasocialismus / krajní socialistický kolektivismus, utopismus, – přičemž nezpochybňují radikálnost jako takovou, ale spíš onálepkování pojmem extremismus, který se dočítáme nejčastěji v médiích a nese nános mnoha předsudků a stereotypů. Anarchismus je zařazován jako reprezentant radikální / ultra levice na škále politických stran a ideologií, což pro anarchisty je naprosto nerelevantní, vzhledem k myšlence „bezpolitické“ společnosti. Někteří autoři však užívají citlivé pojmosloví, přičemž anarchismus tak představuje alternativu k etablovanému systému (Bastl, 2001) a z toho vyplývající význam zpochybnění a obohacení politických názorů (Heywood, 2005), kritické myšlenkové prostředí podporující vlastní názorový růst a přemítání každého jedince (Tomek, Slačálek, 2006b).

Anarchismus představuje myšlenkovou tradici, které se doposud nepodařilo dlouhodobě prosadit v celospolečenském měřítku, což lze chápat i jako utopii. Lze jej považovat za „udržitelné politické teorie vedoucí ke skutečnému ustavení anarchistické společnosti“, ale i jako „radikální, avšak vnitřně důslednou kritiku moderní společnosti s celou řadou relevantních postřehů“ (Charvát, 2007: 121).

Anarchismus představuje sociálně-politický / politicko-sociální (Tomek, 1996, Tomek, Slačálek, 2006b), společensko-kulturně-politický (Bastl, 2001) a etický (Tomek, 1996) myšlenkový směr, který se přes teorie společnosti (Keller in Tomek, Slačálek, 2006b), tj. teorie společenského uspořádání, překlenuje do všech ostatních oblastí lidského života a zasahuje oblast mezilidských vztahů v nejširším smyslu. Představuje dlouholetou historii v politické teorii, sociologii a filozofii (DeLeon, 2008). Anarchismus je filosofií,

etikou a určujícím způsobem jednání (Charvát, 2007). Myšlenky anarchismu jsou značně diverzifikované, avšak obecným východiskem je úsilí o co největší možnou míru svobody. Každý proud směřuje trochu jinam a klade různý důraz na různé aspekty (Tomek, 1996, Tomek, Slačálek, 2006a).

Z hlavního požadavku anarchismu, tj. neomezené, resp. co největší možné míry svobody individua (Tomek, 1996), vyplývají hodnoty jako individualismus, participace, rovnost, autonomie, sebeurčení, samospráva, decentralizace, kooperativnost, solidarita a vzájemná pomoc (AaS, 2010, DeLeon, 2008, Heywood, 2005, Tomek, Slačálek, 2006a).

Důležitým předpokladem, ze kterého myšlenky anarchismu vychází, je přesvědčení, že lidé jsou v jádru tvorové dobří, mravní, tíhnoucí ke svobodě a autonomii. Anarchisté věří v přirozené či minimálně potenciální dobro v jednici. Vychází z myšlenky, že lidská přirozenost je tvárná, formovaná sociálním, politickým a ekonomickým prostředím (Heywood, 2005, Charvát, 2007). Dalším předpokladem je, že člověk je rozumný. Z obou předpokladů, přirozené racionality a dobra, vyplývá, že člověk se dokáže řídit sám, nepotřebuje kontrolu, donucení ani autoritu (Charvát, 2007), ale naopak, společenský řád vzniká přirozeně a spontánně (Heywood, 2005).

Anarchismus nese i myšlenku odstranění státu, zpochybnění struktur společenského a ekonomického života, všech forem politické autority, přičemž anarchisté neuplatňují současné nástroje politického vlivu jako např. existenci politických stran, volby, existence veřejných funkcí. Anarchisté jsou nejen apolitičtí, tzn. odvracejí se od politického života, ale i antipolitičtí, tzn. odpuzování politikou, jejími mechanismy a procedurami. Autorita, která je zejména představena státem – státním aparátem, podle anarchistů utlačuje, omezuje, poškozují a pokřivuje život člověka. Zacházejí i tak daleko, že i autoritu „odbornou“, kterou nesou např. lékaři či učitelé, považují za autoritu vyplývající z nerovné distribuce znalostí ve společnosti a z toho vyplývající tendence k uplatňování moci za účelem prestiže, kontroly a ovládnutí (Heywood, 2005). Taková myšlenka nese své pozitivní i negativní důsledky, které jsou představovány z pohledu biomoci. Není žádoucí neexistence odborníků, avšak spíše jejich přístup a to, jakým způsobem je na jejich pozici nahlíženo.

Úsilí anarchistů o nezávislého jedince, a to politicky, sociálně a ekonomicky, směřuje do odpovídající společenské struktury tzv. anarchie, resp. volné společnosti, tj. anarchistické společnosti (Tomek, 1988). Volná společnost představuje přirozenější a spontánnější společenské uspořádání (Heywood, 2005). Při zachování individuality lze říct, že se jedná o vládu všech, tzv. omniarchii, z čehož plyne anarchie, neboť vláda všech

jednotlivců je zbytečná (Tomek, Slačálek, 2006b). Volná společnost představuje harmonizovanou společnost založenou na vzájemné solidaritě, samosprávě a individuálním rozvoji s regionální jedinečností. Volná společnost je tvořena ze seskupení samosprávných obcí, resp. dynamických komunit, spravovaných komunitním způsobem, jež by mezi sebou kooperovala prostřednictvím volné dohody a vzájemné pomoci a ochrany na základě rovnosti (Bastl, 2001, DeLeon, 2008, Heywood, 2005, Charvát, 2007, Keller in Tomek, Slačálek, 2006b). Goodwin (in Tomek, Slačálek, 2006a) uvádí, že společnost má být výsledkem lidských potřeb. Volná společnost usiluje o rozšíření sociální zkušenosti, o integraci podnětů venkovského i městského života, fyzické i mentální aktivity, nepotlačované senzuality a soběstačné spirituality, podněty spontaneity a sebedisciplíny, podporování dovedností a zájmů mezi jedinci, společností a přírodou, zbavení dřiny, rutiny, represí a nejistot, falešných potřeb, iracionálního nátlaku, bez touhy nadvlády nad jinými a chamtivosti (Tomek, 2008a).

„Společnost lidská je souhrnem jednotlivců samostatných, neodvislých, poctivých a rozumných; kde každý jedinec je šťasten, nemusí poslouchati nikoho nežli svého nitra, svého ducha, svého rozumu, svého Boha – nazvěměž si to jakkoliv. — Omladina, 1893.“ (Tomek, 1996: 30)

Svobodu, jako nejdůležitější aspekt anarchismu, lze chápat v individuálním a společenském rozměru, tzn. že má být zárukou nejširší individuální nezávislosti jedince v jeho věcech i možnostech podílet se rovnoprávně a plnohodnotně na rozhodování o tom, co ovlivňuje jeho život (DeLeon, 2008, Tomek, Slačálek, 2006a). Svoboda dává každému jedinci možnost získat kontrolu nad svým vlastním každodenním životem (Tomek, 2008a).

Svobodu lze chápat jako důraz na individualitu, avšak nikoliv v duchu současného pojetí individualismu jako tzv. „stádního sobeckého egoismu“, který je svým způsobem sériovým výrobkem „úspěšné“ socializace a negativních důsledků biomoci. „Jestliže tedy podporujeme lidskou individualitu, musíme ji podporovat i v tom, aby vzdorovala tomuto falešnému „individualismu“, aby např. dokázala být sociální“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 396-397).

3.1 Myšlenkové proudy anarchismu

Anarchismus je vnitřně velmi členitý a roztržštěný myšlenkový směr. Lze však vymezit dva hlavní proudy, tzv. individualistický a tzv. kolektivistický. Oba kladou důraz na svobodu, ale každý vidí osvobození v odlišném pojetí a organizace společnosti stojí na jiných předpokladech. Další směry jsou odlišné zejména tím, jaké názory z různých

společensko-vědních disciplín propojují s anarchismem a v této kapitole budou představeny jen ty, které jsou významné pro tuto práci.

3.1.1 Anarchistický kolektivismus

Anarchistický kolektivismus (Heywood, 2005) je založený na myšlence, že člověk jedná s ohledem na společnost, klade důraz na lidskou schopnost sociální solidarity. Prosazuje ekonomiku založenou na spolupráci a společném vlastnictví výrobních faktorů. Společnost je organizovaná do menších společenství, tzv. komun. Tento směr lze rozdělit na anarchistický socialismus, syndikalismus a komunismus. K těmto myšlenkám se přiklání více anarchistů, než k individualistickému pojetí.

3.1.1.1 Anarchistický socialismus

Anarchistický socialismus vznikl jako radikální součást dělnického, respektive socialistického hnutí. Anarchistický socialismus vychází z dělnického hnutí a představuje společnost založenou na autonomních malých společenstvích sdružujících autonomní jedince. Společenství jsou samosprávná na základě přímého rozhodování. Zisk je rozdělován podle potřeb, nikoliv jako odměna za práci (Tomek, Slačálek, 2006a).

3.1.1.2 Anarchokomunismus

Anarchokomunismus (Heywood, 2005, Charvát, 2007, Tomek, Slačálek, 2006a) hlásá pouze kolektivní vlastnictví výrobních faktorů, které vychází z předpokladu, že práce je společenská činnost a vzájemnost je přirozená lidská vlastnost. Základem je víra v solidaritu ke společenství, v komuny. Osobní vlastnictví je přípustné pouze pro nezbytně nutné věci, které jedinci potřebují k uspokojení svých každodenních potřeb. Výsledky práce jsou vlastnictvím kolektivu a jsou užívány podle potřeb a tužeb jedince. Anarchistický komunismus, přesto, že je pravděpodobně nejrozšířenějším myšlenkovým proudem, je spíš ideálem, protože existuje i riziko, že jedinec v rámci kolektivu ztratí svou svobodu ve prospěch absolutní kolektivity.

3.1.1.3 Anarchosyndikalismus

Anarchosyndikalismu¹ (Heywood, 2005, Tomek, Slačálek, 2006a,b) představuje společnost organizovanou v různých odborových organizacích sdružených např. podle řemesel či zájmů v tzv. syndikátech, tj. decentralizovaných společnostech bez hierarchie vnitřně demokratických. Syndikáty mezi sebou vzájemně kooperují a vytvářejí federace.

¹ Od francouzského slova „syndicat“ – odborový svaz.

Odbory jsou prostředkem k dosažení autonomie a samosprávy. V době svého vzniku byly ovšem součástí společnosti jako odbory různých institucí a anarchisté byli těmi, kteří odbory ovlivňovali jen myšlenkově, aby dělníci získali autonomnější postavení a lepší podmínky.

3.1.2 Anarchistický individualismus

Anarchistický individualismus, jehož cílem je podpora silných individualit u všech lidí a pozvedání sebevědomí každého, vychází z představy svobodného a suverénního konkrétního jedince v rovině politické, ekonomické, kulturní i společenské (Tomek, Slačálek, 2006a). Takový jedinec může existovat, neboť je ze své podstaty racionální a dobrý. Volná společnost je souhrnem samostatných a soběstačných jedinců, kteří dosahují svých cílů za dobrovolného souhlasu ostatních nebo cestou dohody s nimi. Základem volného společenství je osobní svoboda a soukromé vlastnictví. Systém tržní směny mezi dobrovolně kooperujícími subjekty vylučuje zásahy státu, resp. jakékoliv vnější intervence, která má za cíl směnu usměrňovat a zasahovat do práv jednotlivce (Heywood, 2005, Charvát, 2007). Významně ovlivnil anarchistický individualismus Stirner (in Tomek, Slačálek, 2006a,b) svou představou volné společnosti jako „spolku egoistů“, kdy jedinci vytvářejí dočasná seskupení pouze na základě svých vlastních potřeb a za účelem užitku. Proudhon (in Tomek, Slačálek, 2006a,b) naopak rozšířil individualistické pojetí o rozměr socialismu založeného na vzájemné shodě a kooperaci. Považoval osobní vlastnictví za záruku svobody jedince, avšak pro uspokojení řady potřeb je pro jedince nezbytná společnost. Svoboda jedince není izolovanou skutečností, ale existuje v síti společenských vazeb, které ho utvářejí, rozvíjejí a podporují. Individualisté svobodu vnímají v souladu se svobodou druhých (Tomek, Slačálek, 2006a).

Někdy je řazen mezi anarchoindividualismus i tzv. anarchokapitalismus, který dovádí na hranici možností klasický liberalismus Adama Smithe (Charvát, 2007, Tomek, Slačálek, 2006a), avšak kolektivističtí anarchisté takové názory odmítají jako popření podstaty anarchismu a naopak je minimum těchto hraničních liberálů, kteří se anarchokapitalisty nazvou (Heywood, 2005).

3.1.3 Mutualismus

Mutualismus² (Heywood, 2005, Charvát, 2007, Tomek, Slačálek, 2006a) pochází z myšlenek Pierra-Josepha Proudhona a zahrnuje prvky jak anarchistického

2 „Vzájemnost“ – z latinského „mutuus“, „muttus“. Nalezneme také v biologii jako druh symbiózy, tj. vzájemně prospěšné soužití mezi více jak dvěma organismy.

individualismu, tak anarchistického kolektivismu. Volná společnost z pohledu mutualistů je tvořena samostatnými jedinci, kteří se sdružují v případech, pokud nejsou s to uspokojovat své potřeby samostatně, ale jako kolektiv. Kolektiv pak společně užívá výrobní prostředky, avšak nikoliv za účelem zisku, ale za účelem užítku a potřeb, a každý jedinec tak získá plný výsledek své práce. Soukromé vlastnictví je chápáno jako základ osobní svobody, avšak jen do výše vlastních možností ho skutečně využívat. Proudhonův systém směny nevytváří zisk a odměna za práci je podle její odvedené výše.

3.1.4 Autonomismus

Autonomismus (Tomek, Slačálek, 2006a) představuje volnou společnost již v rámci stávající společnosti. Zastává představu maximální svobody, resp. autonomii tady a teď, autonomii jedince oproti společnosti, menších společenství oproti větším. Gustav Landauer (in Tomek, Slačálek, 2006a,b, Tomek, 2008b) definuje stát jako určité vztahy mezi lidmi a z toho předpokládá, že jiné formy vztahů naruší ty současné. Pojetí autonomismu se uplatňuje i v českém prostředí např. ve squattingu, různých komunách či jiných formách pospolitého života. Jisté shody a kořeny lze hledat v izraelských kibucech, v pospolitostech prvních křesťanů.

3.1.5 Anarchofeminismus

Anarchofeminismus (Bastl, 2001) představuje spojení myšlenek anarchismu a ženské emancipace. U nás představován zejména Anarchistickou skupinou 8. března, která se později transformovala pod doménu Anarchofeminismus.org, ale ta již zhruba přes rok není funkční.

Feminismus v tomto směru nepředstavuje boj žen proti mužům, ale naopak zrovnoprávnění žen i mužů vzájemně v jednotné pospolitosti. Operuje s pojmem „gender“, který představuje sociální konstrukci pohlaví. Anarchofeminismus kritizuje socializaci v tom, že v podstatě již od prenatalního období vytváří nepřirozený tlak rolí jedince podle jeho pohlaví. Jedinec má být svobodný i ve výběru svého genderu. Volná společnost je založena na volných vztazích jedinců založených na „lásce s filozofickým porozuměním, politickou sounáležitostí a citem přátelské sympatie“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 63).

Myšlenky anarchofeminismu požadují osvobození žen takové, aby nebylo jen nahrazeno zvnitřněním mužských hodnot samotných žen, jejich připodobňování mužům, ale jedná se o „skutečnou emancipaci“ žen (Tomek, 2009, Tomek, Slačálek, 2006a: 60), která spočívá „v samostatnosti, vlastním sebevědomí, duchovní nezávislosti i ve

svobodném rozhodování o vlastním těle“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 60). Ženy se nemají vzdát svého ženství, naopak mají „rozvíjet svou specifickou citlivost a své odlišné vlastnosti a zároveň tím napomáhat k překonání světa, který utlačuje ženy právě tak jako muže“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 61). Svoboda ženy má být „vybojována ženami, ne darována muži“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 62).

Historicky významné anarchofeministky jsou španělské Mujeres Libres (O'Connor, 1998, Tomek, Slačálek, 2006a/b, UniZaragoza, 2009). Tyto skupiny žen stály ve Španělsku proti frankismu na straně anarchistů. Věnovaly se záležitostem tamních žen, jejich odbornému vzdělávání ve vlastních školách, pozvedání jejich ženského sebevědomí, tj. mateřského a ženského vědomí, připravovaly je na vedoucí role v anarchistických skupinách, organizovaly pro-ženské skupiny, vydávaly ženský anarchistický tisk. Aktivity na poli sociální práce zasahovaly cílové skupiny vojáků, uprchlíků, sirotků a prostitutek. Shledávaly sociální revoluci v přirozené roli žen, které jsou nositelkami hodnot, jež vkládají do socializace svých dětí. Ženy měly být rovnoprávné a svobodné jako muži. Jejich aktivity jsou charakterizovány jako kombinace vědomého růstu a přímé akce, které usilují o „pozvedání“ schopností („capacitación“, „capacitacion) a „zapojování se“ („captación“, „incorporation or participation“) (O'Connor, 1998, Tomek, Slačálek, 2006b, UniZaragoza, 2009).

3.2 Anarchistická edukace

Významným pedagogem a myslitelem anarchistických myšlenek byl Francisco Ferrer (1859 – 1909), který byl iniciátorem Moderní školy. Svobodnou výchovu chápal jako prostředek k šíření dobra, ale také se jejím prostřednictvím zasazoval proti negativním vlivům náboženství a státu (Tomek, Slačálek, 2006b). Cílem bylo racionalisticky edukovat děti, aby byly schopné volně a samostatně uvažovat a mluvit otevřeně, poznatky čerpaly na základě teorií, faktů, rozumu a důkazů. Myšlení má být nástrojem vlastní vůle a rozum a vědění zdrojem síly jedince. Svoboda člověka je tam, kde získané vědění je schopen zužitkovat sám ve svůj prospěch. Cena výchovy je umožnění svobodného vývoje a rozvoje všech přirozených schopností (Ferrer, 1928, Rasmus, 1911, Rytířová, 2004). Mezi další významné anarchistické pedagogy patřili např. Louise Michel (1830 – 1905), Paul Robin (1837-1912), Sébastien Faure (1858 – 1942) (Antony, 2009, Rytířová, 2004, Tomek, Slačálek, 2006a). Louise Michel založila soukromou školu v Mont-martie, kde zaváděla metody experimentu a rozšiřovala šíři výuky. Poskytovala večerní kurzy pro ženy a dívky, které nechodily do školy. Byla zastáncem myšlenky všeobecného vzdělání pro všechny na

náklady státu (Antony, 2009, Tomek, Slačálek, 2006a,b). Francouzský pedagog Paul Robin prosazoval myšlenku tzv. integrální výchovy, takové výchovy, která rozvíjí duševní i tělesné schopnosti, spojuje výchovu v oblasti intelektuální, tělesné i morální a sleduje jejich kontinuální souvislost za účelem vývoje mnohostranně vzdělaného jedince (Rytířová, 2004, Tomek, Slačálek, 2006a,b). Založil školu pro „chudé“ (underprivileged) at Cempuis, kde se pokusil o převedení Ferrerových myšlenek do praxe (Chappell, 1978, Rytířová, 2004). Sebastian Faure založil komunální školu „Úl“ (La Ruche) založenou na svobodných zásadách (Chappell, 1978).

U nás se anarchistickou edukací zabývají zejména lidé kolem Anarchofeministické skupiny, z jejichž iniciativy vyšla dvě čísla časopisu *Přímá cesta* (6/2004 a 9/2008) věnující se výchově a vzdělávání. Ve výchově se soustředí zejména na neautoritativní a nenásilné aspekty výchovy. Hledají hranice a zkoumají možnosti uplatnění anarchistického přístupu. Považují edukaci, celoživotní vzdělávání a osvětu za východisko pro sociální změnu, prostředek k resocializaci a postupnému vytvoření volné společnosti (Durst, 2008a, Goodwin in Tomek, Slačálek, 2006a).

Edukace je součástí společnosti, jedná se o společenský proces, díky kterému se jedinec učí, co znamená být individuem respektovaným ostatními (AFAQ, 2008). Dnešní společenské vztahy, formované socializací, založené na autoritě, hierarchii, konkurenci a konformitě, by měly být nahrazeny rovností, spoluprací, diskuzí a vzájemným respektem a aktivitou (Leona, 2004, Orlovský, 2006, Pecka, 2004). Anarchistická výchova a vzdělávání je založena na principech svobody, racionality, tolerance, solidarity a rozvíjení individuality podle vlastního tempa a zájmu dítěte (Orlovský, 2006, Tomek, Slačálek, 2006a,b). Děti se mají rozvíjet bez předsudků tak, aby žily plný a mnohostranný život. Nezbytné je vytvořit prostředí, ve kterém se mohou jedinci plně rozvinout po všech stránkách, tj. po stránce fyzické, psychické, kognitivní, emocionální, sexuální a komunikační (Leona, 2004, Pecka, 2004, Rasmus, 1911) a na základě integrace praxe i teorie (Chappell, 1978). Dítě potřebuje vytvořit pocit bezpečí a jistoty a lásky na základě komunikace (Leona, 2004).

Cílem anarchistické edukace je rozvíjení kritického a nezávislého uvažování jedince, rozvinutí široké škály dovedností a schopností, aby mohl být co nejvíce samostatný, mohl se ke všemu vyjadřovat, naučil se ovlivňovat realitu kolem sebe a pochopil odpovědnost sám za sebe i společenství, ve kterém se nachází (DeBoise, 2011, Dita, 2010, Hedvika, 2004a,b, Leona, 2004, Tomek, Slačálek, 2006a,b).

Dítě se učí přijímat odpovědnost za svá rozhodnutí díky osobní svobodě, která mu je poskytnuta (Dvorská, 2008, Hedvika, 2004a, Pecka, 2004). Dítě má tolik svobody a zodpovědnosti, kolik dokáže zvládnout ve své etapě vývoje. Pečující osoba musí přemýšlet o tom, kolik a proč jí dítěti dává. Jasná hranice je tam, kde svoboda jednoho zasahuje do svobody druhého, znamená také odpovědnost, ochranu a péči a taktéž trvání na právech každého jedince (Durst, 2008a), jinými slovy lze říci, že nejlepšími hranicemi jsou hranice vlastní, ověřené na základě vlastní zkušenosti (Hedvika, 2004b). Je-li dána dítěti maximální adekvátní svoboda od narození, přihlíží se k jeho vlastnímu tempu a příslušnému stupni vývoje a není-li nuceno do konformních rodičovských očekávání, dítě se spontánně učí základní principy sociálního chování (AFAQ, 2008, Durst, 2008a). Spontánním učením je míněn přirozený sebe-rozvoj (natural self-regulation), – tzn. neomezování dětských přirozených spontánních výrazů, podporování kreativity a věnování maximální možné míry pozornosti, – který umožňuje přijetí svobody a odpovědnosti během přirozeného vývoje sebeovládání (self-regulation) (AFAQ, 2008, Hedvika, 2004a).

Ve volné výchově existuje rovnoprávný vztah dítě – pečující osoba založený na příkladech a dialogu. Předávat ovšem dítěti vlastní zkušenosti je v současné společnosti značně narušeno tím, že rodiče jsou vystaveni extrémnímu tlaku a požadavkům (viz kapitola 2.2) (AFAQ, 2008). Vztah dítě – pečující osoba je procesem hledání rovnováhy rovnocenných osobností se svými potřebami a zájmy. Často je intuitivní, ale je potřeba zejména sebereflexe a reflexe výchovných metod, osobních zájmů a zažité společenské konvence (Durst, 2008a, Dvorská, 2008). Je žádoucí uvažovat pružně a aktuálně, reagovat tvořivě ve vznikajících situacích, vnímat maximálně dítě i ostatní a dění kolem sebe. Požadavky a pravidla pečující osoba dítěti od malička vysvětluje (a to v podstatě od narození, i když z velké části nerozumí mluvenému jazyku), projednává a domlouvá se o situacích, utváří jednoduché dohody, používá metodu logických důsledků, v některých případech nalezení kompromisu (Hedvika, 2004b). Dodržuje pravidla i dojednání. Důslednost – pod heslem klidně, vlídně, ale neústupně – podporuje důvěru a upřímnost (Durst, 2008a, Hedvika, 2004a). Na základě projevů pozitivních i negativních pocitů, lze porozumět tomu, co dítě prožívá, a vnímat tak jeho potřeby. Dítě má nárok na všechny informace, které se ho týkají. Pečující osoba upravuje pouze formu informace adekvátně podle vývoje dítěte. Dítě však nelze informacemi přehltit, bere si to, co potřebuje a chápe. Je žádoucí vnímat, jakým způsobem dítě informace přijímá (Durst, 2008a).

Anarchisté rozšiřují výchovu o tzv. kolektivní, která zahrnuje nejen vzájemné hlídání dětí, ale určité kolektivní vštěpování základních hodnot, sdílení emocí a provázení

dítěte životem. Není však cílem, aby největší odpovědnost a péči nenesla primárně pečující osoba (Dvorská, 2008). Anarchismus považuje komunitu lidí, ve které dítě vyrůstá, za důležitý aspekt socializace, neboť dítě má možnost tak čerpat informace z různých názorů, způsobů vnímání a chování, z čehož vyplývá více podnětů pro rozvoj jedince (Leona, 2004). Určitým příkladem mohou být kibucy, kde jsou děti vychovávány na libertariánských principech, resp. kde děti vyrůstají v kolektivních domovech (AFAQ, 2008).

Anarchisté nepřipouští téměř žádné formy trestů dětí. Trestání chápou jako akt nenávisti (AFAQ, 2008).

3.3 Shrnutí

Anarchismus vždy reagoval na společensko-politickou situaci v dané době a na daném území. Absorboval aktuální tíživá témata dané společnosti. Dovádí myšlenku svobody a nezávislosti jedince až na samý okraj možností, spíše jako teoretickou představu, neboť se nikdy neuplatnil trvale v praxi. Nakonec byl usměrněn vnějšími tlaky do radikální, utopické koncepce. Na jedné straně anarchisté nahlíží na společnost jako na soubor nezávislých jedinců s vlastními statky, na druhé straně jsou statky společným vlastnictvím. Na jedné straně existují ti, kteří prosazují myšlenku radikální revoluce, na druhé straně anarchismus dokáže vymezit svůj prostor i za stávajících společenských podmínek. S nadsázkou řečeno, nejdříve se snažil o prosazení tím, že dané společenské podmínky vychodí do povětrí, než pochopil, že svobody člověka lze dosáhnout přes jeho svobodnou volbu a nikoliv přinucením či úplným zničením. Šíře anarchistickým myšlenek je v podstatě neohraničená, avšak všudypřítomnou myšlenkou všech směrů je reflexe postavení člověka ve společnosti, jeho sociálních rolí a v rámci nich možností jeho uplatnění, resp. vždy se zasazoval o co nejširší pole působnosti. Jedinec nemá být svazován ani hmotnými statky, ani sociálními rolemi, které zastává, ani svým fyzickým tělem apod. Rozhoduje se na základě svých poznatků, zkušeností a racionálního rozumu ve prospěch svůj, avšak limitující je ztráta druhého. Anarchisté věří, že člověk je tvor rozumný a tíhnoucí k dobru a že tato jeho tvárná přirozenost je předpokladem k sebeřízení, které nepotřebuje jiné vnější zásahy než interakci s ostatními členy společnosti, která člověka povede k celkovému rozvoji a tím spokojenosti. A nejdůležitějším rozvojem v životě člověka je období jeho počátků, tudíž anarchisté své předpoklady aplikují i v rámci výchovy a vzdělávání. Edukace je založená na svobodných projevech jedince, na podporování jeho celkového rozvoje, rozvoje jeho kritického a nezávislého uvažování.

4 Cesty k anarchii – vytváření volné společnosti

Anarchistické myšlenky by byly adekvátně a oprávněně považovány za čistý utopismus, pokud by neměly vypracované a odzkoušené alespoň určité metody dosažení jejich předpokladů. Hledala jsem, jakým způsobem se má dospět k anarchii, transformovat společnost ve společnost volnou. Prvním a zásadním bodem je sociální revoluce. Avšak tento pojem není jednoznačný. Nese otázku použití prostředků, o kterých se anarchisté jednoznačně neshodují, tj. otázku použití násilí, využití přímé akce, možnosti uplatnění konsensu.

V obecném pojetí cesty k anarchii představují proces zlepšování, nikoliv dosahování dokonalosti. Anarchie neznamena dosažení harmonie a bezkonfliktnosti, ale aby vzniklé konflikty působily konstruktivně, nikoliv ničivě (Tomek, Slačálek, 2006a). Cílem anarchistické resocializace je lidem rozšiřovat pohled na svět, což vyžaduje dlouhodobé, pečlivé, široké a promyšlené úsilí (AaS, 2010). V každé situaci je nezbytné hledat účinné a hlavně přiměřené prostředky a zároveň je nepřipustné se prostředky nechat vymezit a definovat (Tomek, Slačálek, 2006a).

„Můžeme, ba měli bychom se snažit projektovat lepší společnost, ale vždy s vědomím toho, že se jedná o modely, které nám především umožňují rozumět našemu světu a našim společenským ideálům.“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 399)

V další části vymezím vlastním pojetím na základě příslušné literatury základní možnosti, jakými dospět k realizaci anarchistických myšlenek, tj. k vytvoření volné společnosti. Vymezila jsem čtyři kategorie, tj. kategorii sebereflexe, komunikace, sociální změny a přímé akce.

4.1 Sebereflexe

Sebereflexe je předpokladem odpovědnosti, a tudíž svobody. Hodnotí jedincovo vlastní jednání. Svoboda jedince začíná u jedince samotného. Svoboda je sociálním konstruktem reality, ve které se nacházíme. Bez pocitu vnitřní svobody nelze svobodu vnější jakkoliv budovat. Körber (in Tomek, 1988: 36) používá pojem „stupeň vzdělanosti lidské povahy“, který svobodu podmiňuje. Jedná se o niterný, myšlenkový sebekritický proces, který pohání rozvoj sebevědomí a sebepojetí. Jedinec je odkázán na sebe sama, vychází ze sebe sama (Tomek, Slačálek, 2006b). Vzhledem k předpokladu, že člověk je ve své podstatě dobrý a rozumný, hluboký ponor do nitra člověka přináší hodnoty tolerance, vzájemné úcty a přirozené harmonie, široké možnosti sebezdokonalování a vědomí sounáležitosti se všemi živými bytostmi (Heywood, 2005). Svoboda přináší různost

a naopak, různost přináší svobodu (Tomek, Slačálek, 2006a). Sebereflexe resp. sebekritičnost, přispívá k rozvoji jedince. Srovnáváním vlastních náhledů jedince, jedinec dospívá k názoru jedinečně nejsprávnějšímu. Aktivitou, již ve svém vlastním vědomí, přestává být jedinec pasivní a manipulovatelný objekt. Ovšem sebereflexe nese samozřejmě i negativní důsledky a to, že anarchista musí mít odvalu přijmout neznalost a nejistotu (Tomek, Slačálek, 2006a).

Sebereflexi lze rozvíjet nepřímo rozšiřováním zdrojů informací, podporovat ji prostřednictvím rozhovorů, diskusí, příkladem, umožněním výměny zkušeností ve skupině, konfrontací hodnot a názorů.

4.2 Komunikace

Dalším nezbytným prostředkem na cestě k vytvoření volné společnosti je komunikace. Komunikace, řeč a jazyk jsou pro kontakt mezi lidmi zcela zásadní. Díky nim sdílíme poznatky, zkušenosti, hodnoty a očekávání, tzn. že nám zprostředkovávají informace a přináší zpětnou vazbu (Hewstone, Stoebe, 2006). Tucker (in Heywood, 2005: 200) říká, že „autonomní jednotlivci mohou společně žít a pracovat bez konfliktů a nepořádků a díky lidské racionalitě řešit vše rozumnou diskusí nebo najít určitý mechanismus, pomocí něhož by se dala sladit nezávislá jednání svobodných jednotlivců.“ Jinými slovy, dosažení základních hodnot volné společnosti, tj. svobody, rovnosti, samosprávy, lze prostřednictvím komunikace, tzn. schopnosti domluvit se. Vztahy mezi jedinci lze založit jen na principech rovnosti a vzájemně otevřené komunikace, a to jak v osobních, tak veřejných vztazích (Kopecký, 2008). Jak již bylo řečeno, anarchismus neusiluje o dokonalost, ale o zlepšení. Konflikt bude vždy nevyhnutelnou součástí mezilidské komunikace. Není cílem se mu vyhýbat, ale naučit se ho správně řešit, tzn. adaptovat se na reakce ostatních, uvědomovat si individuální citlivá témata, znát vlastní hranice, uvědomovat si a sdělovat své pocity, jasně definovat problém (Durst, Kopecký, 2008, Durst, 2008b).

Anarchismus je založen na neautoritativních vztazích, tzn. nikdo nemá oprávnění říkat ostatním, co mají dělat, nebo dokonce někoho k něčemu nutit. Neexistuje moc autority, ale síla sebeřízení, kterého jsou lidé schopní a které je určujícím klíčem v rozhodování. Pokud svoboda jednotlivce vyžaduje pomoc druhých, anarchisté navrhují spolupráci na základě rovnosti s cílem společného dobra, tj. "vzájemné pomoci" („mutual aid“). Taková spolupráce je založena na přímé demokracii, kde lidé společně naplňují individuální i kolektivní potřeby. Řada anarchistických aktivistů proto rozpracovala

praktické metody pro kooperaci. Přímá demokracie zhodnocuje rozhodování velkého počtu lidí, pomocí "společných shromáždění" z vůle lidu (popular assemblies), všech rovnocenně, s cílem nalézt konsensus. Postupy a techniky k docílení konsensu jsou založené na maximální efektivnosti, motivaci a rovnosti. Klíčovou roli hraje strukturální proces konsensu, prostorové taktiky (např. posezení v kruhu), malé mezi-skupiny (break-out groups), metody harmonizace menšinových názorů, využití role facilitátorů, časoměřičů či zapisovačů (volně přeloženo dle AaS, 2011). A jak již bylo zmíněno, kvalita poskytované péče se odvíjí od kvality komunikace mezi všemi zúčastněnými a od úrovně vzájemné kooperace (Jankovský, 2007).

Dobrá komunikace je tedy základem porozumění mezi lidmi obecně. Vzhledem ke konstruování reality je možné komunikaci chápat jako nástroj vytváření subjektivní reality, ve které je možné její aspekty měnit a tvarovat do žádoucího stavu. Předpokladem dobré komunikace je i návaznost na předchozí sebereflexi, jejich vzájemné propojení. Dále také rozvoj dovedností ke konstruktivnímu řešení konfliktů, rozvoj schopností pojmenovávat a vyjadřovat vlastní pocity, emoce.

4.3 Sociální změna

Cílem většinového proudu v anarchismu je sociální revoluce. Relativně rychlou, avšak ne vždy žádoucí společenskou změnou, je vyvlastnění sociální moci jedněch lidí nad jinými. Sociální revoluce představuje celosvětovou společenskou změnu s přihlédnutím k místním zvláštnostem (Tomek, Slačálek, 2006a, 2006b). Takové pojetí se neubrání násilí. K tomuto si vypůjčím slova australské anarchistické skupiny činné v sedmdesátých letech 20. století, tj. v době recidivy radikálně levicového terorismu, že „sociální vztah nelze vyhodit do povětří“ (Tomek, Slačálek, 2006a: 384). Pro anarchismus, jakým se zabývám v této práci, je násilí kontraproduktivní, nesprávné a morálně nepřijatelné a použití násilí je vždy vzdání se části svého přesvědčení. Historicky si použití násilí vysloužilo odpor široké veřejnosti, ač ve své době bylo míněno jako forma odplaty, msty či revoluční spravedlnosti (Heywood, 2005, Tomek, Slačálek, 2006a,b). Ovšem ani pacifismus není vhodnou náhradou, neboť odmítnutím bránit se násilí se stává jedinec spoluvíníkem násilí, kterému nezabránil (Tomek, Slačálek, 2006a).

Anarchismus předpokládá sociální změnu či revoluci prostřednictvím emancipace zdola – od lidí. Věří v přirozený vznik volných společností na základě jak revoluce, tak, lépe, evoluce (Charvát, 2007). Thoreau (in Tomek, Slačálek, 2006b) popisuje decentralizovanou společnost obcí fungující na neformální dobrovolné spolupráci jedinců.

Společenství je založené na základě potřeb. Volný čas vyplňuje rozvoj duševních i sociálních možností jedince. Práce je založena na principu uspokojení procesu dosahování daných cílů, nikoliv na principu dosažení cíle samotného či pocitu „prvenství“ na základě ryzí soutěživosti.

Sociální změnu, vycházím-li z pojetí autonomismu (viz kapitola 3.1.4) lze chápat jako „revoluci všedního dne“, změnu tady a teď a v podmínkách, které existují (Leona, 2004, Tomek, 2008b). Jedinec nemá být „resocializován“ tak svobodně, jak je to jen možné, aby mohl fungovat v rámci stávajících společenských podmínkách. A v rámci (re)socializace jak dospělého, tak dětí.

4.4 Přímá akce

Dalším prostředkem k vytváření volné společnosti je mnohoznačný pojem přímá akce. Přímou akci definuje Heywood (2005) jako „politický postup vně ústavního a právního rámce, kterým může být vše od pasivního odporu k terorismu, [...] organizuje se decentralizovaně a za široké účasti na rozhodování“. Přímá akce je chápána jako „nepolitická politika“, jako „nová politika“ (Heywood, 2005). Ovšem jak jsem již dříve vymezila, násilí, ať již v jakékoliv formě, není přípustné. Historicky se s anarchismem násilí pojí, avšak svým použitím si vždy znechutilo široké masy lidí a snad již dostatečně ověřilo, že tímto způsobem žádoucích změn nelze dosáhnout. Dalším důležitým aspektem je upřednostňování spíše akce než pasivity, neboť pasivitou nechávám průchod stávajícím mechanismům. Metoda přímé akce je spojena s metodou sociální změny, navazují na sebe a reagují, ovšem také navazuje i na metody komunikace a sebereflexe. Typickým příkladem přímé akce je kromě tradičních brožur, pamfletů a vydávání novin, také vydávání knih, časopisů a zinů, provozování webových stránek, rozhlasových pořadů, uspořádání kampaně, osvětová činnost, workshopy, setkání, využití graffiti a šablon, guerilla art³, kultura přetížení⁴. Tyto prostředky mají zaujmout širokou a různorodou veřejnost, zpochybnit jejich předpoklady, rozumně přesvědčovat, vyvolat a podnítit jejich emoce (AaS, 2010). Cílem je převzít odpovědnost do svých rukou a učinit kroky od představy k samotné volné společnosti.

3 Guerilla art, neboli street art, využívá anonymních uměleckých prostředků k vyjádření svého pohledu na svět. Více informací např. zde: <http://guerilla-art.wikidot.com/>.

4 Kultura přetížení, resp. culture jamming, předkládá specifickou reakci na konzumní život. Více informací např. zde: http://en.wikipedia.org/wiki/Culture_jamming nebo zde: <http://depts.washington.edu/ccce/polcommcampaigns/CultureJamming.htm>.

4.5 Shrnutí

Vytváření volné společnosti je chápáno v rovině jedince, jeho rozvoje prostřednictvím metody sebereflexe, a v rovině společnosti prostřednictvím metody komunikace, přímé akce a sociální změny. Všechny kategorie představují i metody a jsou ve vzájemné interakci, vytváří komplexní celek. Ve schématu č. 1 jsem graficky naznačila vzájemné souvislosti. Volná společnost je vytvářena jedincem na základě sebereflexe, komunikace, sociální změny a přímé akce.

V následující kapitole naznačím aplikaci v praxi na modelovém příkladě.

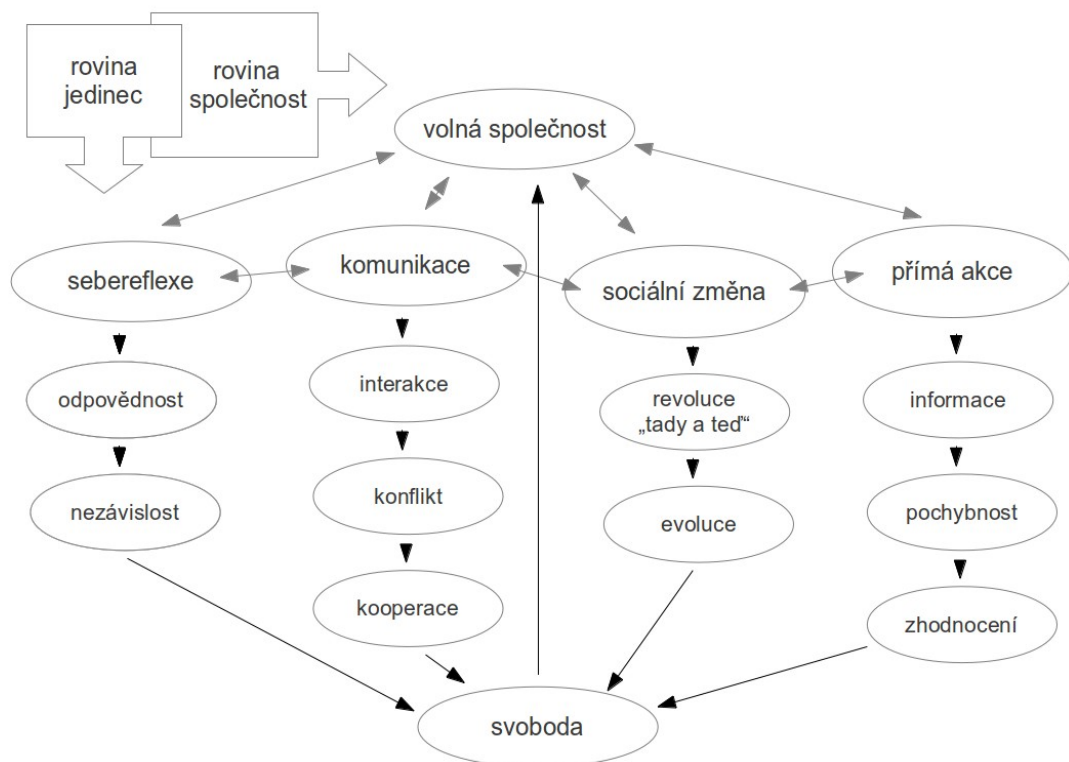

Schéma 1: Prostředky k vytváření volné společnosti ve vzájemné souvislosti

5 Sociální práce s osamocenými rodiči a dětmi jako modelový příklad

V závěrečné kapitole nejdříve charakterizují problematiku osamocených rodičů s dětmi z hlediska významných aspektů pro sociální práci a následně nastíním aplikaci metod vytváření volné společnosti na sociální práci s danou cílovou skupinou.

5.1 Problematika osamocených pečujících osob s dětmi z hlediska využití v sociální práci

Problematikou sociální práce s rodinou obecně se zabývá Matoušek (2003, 2008b, Matoušek, Pazlarová, 2010), jehož poznatky jsem využila v této kapitole, tak jako sociologický přístup Možného (2002, 2006) a psychologický vhléd bez uvedeného autora z článku na portal.cz (Portál, 2011). V neposlední řadě přispívá i vlastní osobní zkušenost a zkušenost z krátké praxe během studia v azylovém domě pro matky s dětmi.

Trend osamělých rodičů a dětí narozených mimo manželství je statisticky zaznamatelný od šedesátých let, avšak je pravděpodobně důsledkem již společenských změn na konci 19. století (Matoušek, 2003, Možný, 2006, Singly, 1999). Mezi osamocenými rodiči dominují jednoznačně matky s dítětem/děťmi, tj. přibližně 85% osamocených rodičů, přičemž rodiny s osamocenými rodiči představují přibližně 5% rodin v ČR (Portál, 2011).

Osamocným, resp. osamělým rodičem se rozumí rodič, matka nebo otec, který nežije s partnerem či partnerkou. Partnerem či partnerkou nemusí být druhý biologický rodič dítěte či dětí, osamocný rodič může být v důsledku svého stavu svobodný, rozvedený, rozloučený z registrovaného partnerství, ovdovělý a i vdaný/ženatý (Srov. Kodymová, Koláčková, 2005). Dále bych upravila pojmosloví tak, aby zahrnovalo nejen biologického rodiče, ale i nebiologického rodiče a i další osoby, které osamoceně pečují o dítě/děti (např. rodič adoptovaného dítěte, jemuž zemře manžel/ka). V textu budu používat pojem „pečující osoba“, abych tím postihla co nejširší možnosti vztahu nejbližší pečující dospělé osoby k dítěti a neomezila se pouze na tradiční pojetí. Pojem rodič využiji v případě biologických vztahů či tam, kde není nezbytné zcela zobecňovat.

V rodinách osamocených pečujících osob mohou být ohroženy všechny funkce, které rodina zajišťuje (Matoušek, Pazlarová, 2010), a to vlivem přítomnosti jen jedné osoby, na které leží celé břímě chodu rodiny. Nejnáročnějším úkolem je koordinace nároků práce a péče o dítě/děti, ze kterého vychází celá škála problémů. Osamocená pečující osoba trpí nedostatkem času, čelí vyšším nárokům a celkově hrozí vyšší míra chudoby.

Důležitým aspektem je fakt, že taková pečující osoba „strádá osamělostí“ (Matoušek, 2003: 128) a zároveň je vystavena náročnosti svého postavení a velkému riziku ztráty sociálních kontaktů. Hrozí riziko sociální izolace, sociálního vyloučení a chudoby, ekonomické znevýhodnění, mezi které lze zařadit častější ohrožení nezaměstnaností a nižší příjmy, z toho pramenící nízký sociální status, nedostatečný přístup k přiměřenému bydlení.

Nezaměstnanost je nejčastěji způsobena neatraktivností zaměstnat takové osoby, neflexibilitou, rodič např. po mateřské a rodičovské dovolené ztrácí dřívější pracovní návyky fakticky nebo vlivem oslabení sebedůvěry, nemá žádoucí dovednosti, dostatečnou praxi, bez dostatečného vzdělání, zejména pak riziko absence v zaměstnání při onemocnění dítěte apod.

V oblasti mezilidských vztahů je dobré zmínit problematické partnerské vztahy, vlivem nedostatku času a náročnosti situace je velmi obtížné najít nového a stálého partnera, psychický stav pečující osoby tak může být ohrožen z důvodu nenacházení dostatečné podpory. Situace klade nároky na zdraví rodiče i dítěte/děti, hrozí větší výskyt komplikací v těhotenství a při porodu, hospitalizace a nemoci dětí, mohou vznikat odlišné vazby mezi rodičem a dítětem/děti.

V oblasti sociálního statusu lze zmínit jednak ohrožení sociální izolací, tzn. že v důsledku zastávání obou rodičovských rolí existuje omezení volného času, nedostatek energie, nedostatek spánku, finančního zajištění, jednak ohrožení sociálním vyloučením, a to zejména u národnostních menšin, pečujících osob s nízkým stupněm vzdělání, špatným zdravotním stavem.

V oblasti bydlení nastávají možnosti soužití se sourozenci, s rodiči, v azylových domech, atd. V takovém případě se vyskytují problémy s vymezením teritoria a ochranou soukromí. Je obtížné vymezení rolí, kompetencí a autority při výchově zejména pokud rodič žije se svými rodiči, resp. jedním z nich.

V oblasti zdravotního stavu pečující osoby je vhodné zmínit hluboký pocit osamělosti, nedostatek sebedůvěry, sílu vzteku, úzkost a deprese jako důsledek obtížného přežívání s omezenými zdroji, vyrovnávání se s osamělostí či rozchodem, zhoršení celkového tělesného i duševního zdraví.

Samozřejmě kromě práce s pečující osobou se sociální práce soustředí i na děti přítomné v rodině, na jejich zdravotní stav ve spolupráci s pediatry, psychology, aj., sleduje se přiměřený fyzický, psychický a sociální vývoj. Rodiny využijí pomoc se školními povinnostmi dítěte a pomoc s poskytováním podnětů, které by dítě rozvíjely,

např. doučování, nízkoprahová centra pro děti a mládež, rozmanité služby pro děti a dospívající, které nabízejí neziskové organizace.

Hlavními oblastmi, na které se zaměřuje a pomáhá řešit sociální práce s osamocenými rodiči, jsou problémy spojené s chodem domácnosti a sladěním se zaměstnáním, případně hledáním nového pracovního uplatnění, vzděláním, péčí o děti, zajišťováním potřeb všech členů. Sociální pracovník obvykle využívá doprovázení a pomoc při zvládání životních situací klientů, vyhledává ohrožené rodiny, poskytuje poradenství, spolupracuje s nestátními organizacemi, s odborníky (s lékaři, psychology, pedagogy, sociology), se vzdělávacími institucemi, úřady práce, poradnami pro rodinu a dalšími subjekty. Pečující osoby mohou využít také mateřská centra, centra pro rodinu, kluby pro osamělé rodiče, víkendové pobyty, integrační programy a další.

Cílem má být podpora jednak finanční, v rámci sociální politiky státní sociální podpora, sociální péče, a jednak nefinanční, tj. sociální služby. Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách (ZSS, 2009) definuje poskytované služby⁵ a základní činnosti⁶ při poskytování sociálních služeb. Dále se problematika bude týkat zejména zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Kromě uvedeného také podpora kvality rodičovské péče, resp. péče pečujících osob – vřelost vztahu mezi pečující osobou a dítětem a ochota pečující osoby uspokojovat potřeby dítěte.

5.2 Problematika osamocených pečujících osob z pohledu aplikace metod vytváření volné společnosti

V předchozí kapitole (4.1 – 4.4) jsem vymezila metody, jakým způsobem je možné na základě anarchistických myšlenek postupovat k vytvoření volné společnosti a v následujícím textu tyto metody využiji pro práci cílové skupiny osamocených rodičů. Podle jednotlivých kategorií nastíním východiska a předpoklady, z jakých je možné vycházet při postupech sociálního pracovníka v praxi.

5 Mezi poskytované služby osamoceným rodičům patří sociální poradenství základní i odborné, jednak služby sociální péče, tj. osobní asistence, tísňová péče, pečovatelská služba; jednak služby sociální prevence, tj. raná péče, telefonická krizová pomoc, azylové domy, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, terénní programy, sociální rehabilitace (ZSS, 2009).

6 Mezi základní činnosti poskytované pro osamocené rodiče patří poskytnutí ubytování, popřípadě přenocování, pomoc při zajištění chodu domácnosti, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, sociální poradenství, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí, telefonická krizová pomoc, nácvik dovedností pro zvládání péče o vlastní osobu, soběstačnosti a dalších činností vedoucích k sociálnímu začlenění, podpora vytváření a zdokonalování základních pracovních návyků a dovedností (ZSS, 2009).

5.2.1 Výchozí předpoklady aplikace metod

V sociální práci je nezbytné vytvořit rovnocenný vztah všech zúčastněných, ať již při práci s jednotlivcem, se členy rodiny, včetně dětí, či ve skupině. V komunitní práci shledávám určité hranice, co se týká vytváření rovnocenných vztahů všech zúčastněných, avšak tam, kde to je možné, je žádoucí takové vztahy vytvářet. Rovnocenný vztah bez jakéhokoliv vnějšího tlaku vytváří atmosféru pocitu bezpečí, který dobrým předpokladem ke změně. Vztahy vychází, stejně tak jako anarchistické myšlenky, z principu rovnosti, participace, sebeurčení a kooperace.

Vycházím také z předpokladu (jak již bylo zmíněno v kapitole 2.3), že ačkoliv se může jednat o problém jednoho člena rodiny, vždy se týká i všech jejích členů. Zobecním-li tento předpoklad, jedná-li se o problém jednotlivce, problém má návaznost na skupinu nejbližších, v níž se jedinec pohybuje a také, ačkoliv může jít o problém dané skupiny, navazuje i na problémy společnosti, ve kterých skupina působí.

V modelovém případě, ačkoliv se jedná o rodinu, sociální pracovník využije práci s jednotlivcem s přihlédnutím k rodinnému kontextu, práci s rodinou jako celkem, práci se skupinou, např. skupinová práce rodičů z více rodin k posílení sebevědomí, pracovních návyků či předávání zkušeností a podpory v osamělosti. Také by měl působit jako komunitní sociální pracovník a působit na změny sociálních problémů z vnějšku, ovšem ideálně ve spolupráci s ostatními.

5.2.2 Aplikace metody sebereflexe

Metoda sebereflexe se zaměřuje na rozvoj jedince, jeho vnitřního světa. V modelovém případě osamocené rodiče může být sebereflexe cestou k vnitřní svobodě jednice, uvědomování si vlastní hodnoty a důstojnosti, slabých i silných stránek, hodnocení výchovných, ale i každodenních zvolených postupů. Takto je možné ovlivňovat pocity osamělosti a posilovat sebedůvěru. V rámci této metody je skutečně nezbytný rovnocenný vztah na základě kooperace všech zúčastněných.

Vhodným prostředkem se může stát např. videotrénink interakcí (Beaufortová, 2008), který podporuje a rozvíjí komunikaci na několika úrovních a může být dobrým zdrojem informací jak pro pečující osobu samotnou, tak pro reflexi vztahu k dítěti, a pokud je dítě větší, pak i vztah dítěte k pečující osobě. Další oblastí mohou být komunikační problémy při vymezování rolí, kompetencí a autority při soužití např. dítě – rodič – prarodič. Dalšími metodami, které mohou podpořit sebereflexi jedince, a to jak pečující osoby i dítěte, mohou být metody arteterapie, muzikoterapie, dramaterapie, hraní rolí,

artefiletiky a další. Dalšími možnostmi je využití sociální terapie podle Zakouřilové (2008) a příslušné speciální techniky sociální terapie či speciální techniky sociální práce podle Králové (2002). Vše je třeba modifikovat na maximálně nedirektivní, rovnocenný vztah všech zúčastněných a vycházet z potřeb klienta/ů⁷.

Do této kategorie zahrnuji i vlastní seberozvoj, celoživotní vzdělávání, mnohostranný rozvoj osobnosti nejen klienta, ale zejména sociálního pracovníka. Slovy současného zákona (ZSS, 2009) se jedná o např. výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti či sociálně terapeutické činnosti. Týká se sociální práce s jednotlivcem, rodinou i skupinou.

5.2.3 Aplikace metody komunikace

V modelovém případě lze podporovat komunikaci v rámci rodiny, rodiny s vnějším okolím, její dobré vztahy mezi jejími členy. Dotýká se také partnerských vztahů, mezilidských vztahů obecně. Vztah je založen na vzájemné otevřené komunikaci, rovném postavení účastníků.

Komunikace ovšem není jen prostřednictvím slov a řeči, ale značná část časné komunikace mezi pečující osobou a dítětem má povahu dotekovou a teprve na ni navazuje vývoj řeči. Dítě pocházející z prostředí, kde na něj pečující osoba hodně mluví, slovy je povzbuzuje a pojmenovává předměty kolem dítěte, a to i v období, kdy dítě nerozumí, si podle Fontany (2010) rychle vytváří slovní zásobu. Prostřednictvím řeči děti získávají schopnost složitě myslet, schopnost sdílet své zážitky s lidmi kolem sebe a schopnost vyjadřovat, co se jim líbí a co ne. Anarchisté (AFAQ, 2008) zakládají kontakt mezi pečující osobou a dítětem na vyvíjení pozornosti, častého držení, hraní, mazlení, kojení, intuitivním uspokojování potřeb dítěte jako odezvy na jeho pláč. Komunikaci mezi pečující osobou a dítětem je důležité podporovat, jak jen je to možné, neboť již ze zmíněného plyne, že tak ubývá nevhodného chování dětí, neadekvátního reagování rodičů na potřeby dětí a v budoucnosti totéž přispívá k dobrému navazování vztahů, což je základním cílem společenského života.

Vhodným prostředkem v sociální práci je aktivní naslouchání, dovednost, která poskytuje možnost naslouchat jedinci i s širokým spektrem zpětných vazeb na základě živé interakce. Projevuje se zájmem o porozumění, co největší vcítěním a pochopením, povzbuzováním, objasňováním, parafrázováním, zrcadlením pocitu, shrnováním, potvrzováním, reflexí, rekapitulací, kotvením, zhodnocením (Partners Czech, 2004,

⁷ V této práci pojem klient představuje rovnocenný subjekt ve vztahu se sociálním pracovníkem.

Havránková, 2008). Dalšími využitelnými metodami mohou být mediace či facilitace. Cílem zlepšení situace klienta může být naučení konstruktivního řešení konfliktů a jasného definování problémů.

Zlepšení komunikace je využitelné v celém spektru sociálních problémů a tuto metodu lze využít jak ve skupinové práci, práci s rodinou, práci s jednotlivcem i v práci komunitní.

Do této kategorie zahrnuji slovy současného zákona (ZSS, 2009) např. sociální poradenství, sociálně terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí, telefonickou krizovou pomoc, podporu vytváření a zdokonalování základních pracovních návyků a dovedností.

5.2.4 Aplikace metody sociální změny

Jako sociální pracovník s rodinou musím totiž dojít k základní otázce, vzhledem k tomu, že široké spektrum pracovního uplatnění v této problematice je pod kontrolou státu, případně kontroly jiného subjektu v jeho pověření. Otázkou je, jakým způsobem lze takovou činnost vykonávat za podmínek, které nejsou jedinci vlastní, nesouhlasí s nimi a svým způsobem je zpochybňuje. Anarchismus z historického vývoje nikdy nepožíval dlouhého trvání a jeho snahy o volnou společnost byly pouze okrajové. Avšak svou stálou přítomností pomáhá udržovat kritické nahlížení na vývoj společnosti, na vztahy mezi lidmi. Není zapotřebí, ani není snahou a cílem, rozbít dnes existující systémy, ale realizovat takové cíle, které povedou ke zdokonalování a autonomii jedince ve společnosti (viz kapitola 3.1.4). Není snad i obecným cílem sociální práce, aby klienti, jakkoliv znevýhodnění, se stali aktivními členy společnosti, bylo jim umožněno uplatnění jejich schopností a dovedností a v neposlední řadě minimálně zatěžovali sociální systém, který již svou štedrostí je nucen přehodnotit své budoucí směřování? Docházím k závěru, že anarchisté nazírají takové pozvedání nezávislosti člověka jako cestu k závislosti méně viditelné, podporované socializací a resocializací v pojetí současného společenského systému. Člověk se nemá stát nezávislým na pomoci, ale závislým na podpoře systému ze své strany, odváděním příspěvků a vykonáváním své práce. Sociální pracovník již však i za stávajícího systému může legitimně provázet klienta na cestě od závislosti díky jeho znevýhodnění k nezávislosti, resp. svobodě a v součinnosti s ním také prošlapávat cestu i ke změně celého systému, přístupu společnosti k danému znevýhodnění.

Vezmu-li příklad osamocené rodiče, který je např. zprvu závislý na sociálním systému požíváním dávek peněžité pomoci v mateřství či rodičovských příspěvků, navíc je

limitován širokým spektrem požadavků nejen ze strany zákona, ale i ze strany společenských konvencí a očekávání, jeho situace není zcela jistě jednoduchá. Alespoň částečným naplněním anarchistických ideálů a předpokladů o volné společnosti by podstatná část problémů takové rodiny ubyla. Ovšem není prioritním cílem naplňovat ideály, ale „resocializovat“ tak, aby jedinec mohl fungovat i ve stávajících společenských podmínkách (Srov. Dita, 2010). Je třeba působit na systém prostřednictvím požadavků a vůle lidí. Cílem může být např. vytváření společnosti přátelské k dětem, a to nejen k dětem, ale samozřejmě i k jiným znevýhodněným skupinám či menšinám (Dvorská, 2008), neboť takové změny vedou ke skutečné pomoci znevýhodněných skupin a jednotlivců. Nabízet a vytvářet takové aktivity, na kterých mohou děti od malička participovat nejen v soukromí domova, ale i ve veřejném prostředí (Srov. Durst, 2008a). Sociální změnou může být i změna současného pojetí rodiny nejen legislativně, ale i společensky.

Takové pojetí sociální práce koresponduje s antiopresivními přístupy, které jsou zahrnovány do radikální sociální práce. Antiopresivní přístupy kladou důraz na změnu situace znevýhodněných skupin ve společnosti, cílem je redukovat jejich diskriminaci a hierarchické vztahy nahradit vztahy rovnoprávnými, které umožňují seberealizaci jedinců a skupin (Navrátil, 2001). Radikální směry sociální práce se obecně více soustředí na změnu v sociálních vztazích prostřednictvím posílení znevýhodněných skupin, hledáním příčin jejich slabých stránek, resp. znevýhodnění a analýzou zdrojů jejich útlaku (SWD, 2011a). Antiopresivní přístupy používají metodu zmocňování (empowerment), která má být prostředkem osvojení dovedností, jež znevýhodněným jedincům pomohou zvládnout podmínky, v nichž žijí tím, že je aktivně mění či si je dokáže přizpůsobit (Navrátil, 2001). Zmocňování je tedy užitečné, pokud se aplikuje na sociální práci s rodinami, protože díky vzájemné podpoře členů rodiny posílí jejich schopnosti a usnadní působení sociální práce na rodinné struktury. Sociální pracovník jednak pomáhá klientovi najít zdroje pro řešení jeho problému, jednak mu pomáhá ho poznat a také ho učí dovednostem a procesům, které mu umožní vyřešit specifické úkoly (přeloženo volně podle SWD, 2011b). Další metodou je „zastupování“ (advocacy), která pomáhá klientovi nalézt vlastní kontrolu nad svým životem a usnadňuje mu uspořádání informací o dané komunitě a možnostech dostupných služeb. Zastupování ovšem také působí sociální změny díky svěřením případu odborníkům za účelem zlepšení přístupu k možným službám (přeloženo volně podle SWD, 2011b).

Ze současné legislativy (ZSS, 2009) by bylo možné pod tuto metodu zahrnout např. sociální poradenství, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně

terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí, činnosti vedoucí k sociálnímu začlenění, podporu vytváření a zdokonalování základních pracovních návyků a dovedností. Sociální změna se týká sociální práce s jednotlivcem, rodinou, skupinou i komunitní práce.

5.2.5 Aplikace metody přímé akce

Přímá akce se týká zejména sociální práce se skupinou a komunitní práce, méně sociální práce s jednotlivcem a rodinou. K výčtu různých způsobů a prostředků přímé akce bych přidala skupinová setkání, aktivity v rámci komunity za účelem zmapování a ovlivňování celé sítě sociálních vazeb a kontaktů v určité lokalitě, případně s určitými nenasycenými potřebami.

Tak jako v rámci rodiny jsou doporučena pravidelná setkávání všech jejích členů, tzv. rodinné (po)rady, kde se diskutuje o různých názorech, hodnocení, přáních, stížnostech, plánech, otázkách a návrzích členů rodiny, kde je prostor pro vyjádření názorů na veškeré záležitosti a příležitosti pro plánování společných aktivit či pro stanovení pravidel, předávání dobrých zkušeností a hodnocení vzájemných vztahů (Hedvika, 2004b), je možné takové (po)rady vytvořit v rámci komunity či cíleně vytvořit specifickou skupinu. V rámci sociální práce s osamocenými rodiči a dětmi lze analogicky vyvodit skupinová setkávání rodičů pro podporu a předávání zkušeností, kde je možné uplatnit možnosti všech výše uvedených metod. V rámci komunitní sociální práce je možné řešit široké spektrum problémů se situací osamocených pečujících osob v současném systému a např. usnadňovat jejich působení v rámci společnosti.

Konkrétní projekt by mohl plánovat komplexní pomoc osamoceným rodičům s rozličnými problémy vytvořením webových stránek, kde naleznou poradnu, diskusi, rozcestník pro možnou pomoc v rámci stávajícího systému i různorodou pomoc v rámci vlastního rozvoje, užitečné odkazy na spektrum odborníků, zprostředkovávat setkání nejen pečujících osob, ale i jejich dětí, poskytnout materiální zázemí pro případné krizové situace, dostupnost určitých potřebných služeb ve večerních hodinách a v noci apod. Takový projekt je spíše pro větší a anonymnější lokality, jako např. Praha. Tento projekt je naprosto hrubým nápadem na základě vlastní zkušenosti a slov v jedné prezentaci o renesanci výchovy a pozitivním rodičovství, že „dnes osamocený rodič surfuje po internetu, kupuje knížky, volá na různé linky a dostává víceméně použitelné rady pro učebnicovou situaci a průměrné dítě“ (Vaníčková, 2009: 4).

5.3 Shrnutí

Při sociální práci s osamocenými pečujícími osobami pracujeme jednak s jednotlivci, s příslušným členem rodiny, který je ohrožen nepříznivou sociální situací, jednak s celou rodinou, resp. těmi osobami, které jsou součástí aktuálního rodinného soužití a dané sociální situace se jich týkají i nepřímo, a také se skupinami osamocených pečujících osob, např. v azylových domech či ve svépomocných skupinách. Avšak je nezbytné nahlížet rodiny s osamocenými pečujícími osobami jako znevýhodněné skupiny v systému společnosti a tudíž je nezbytné propojit uvedené metody i s další metodou komunitní práce. Sociální práce může pomáhat osamocené pečující osobě s nepříznivými sociálními situacemi, například finanční pomocí, avšak tím jí skutečné závislosti nezabavíme, pouze ji převedeme na jinou, méně viditelnou, méně zatěžující, avšak její znevýhodnění nevyřeší, jen dočasně nahradí jiným.

Sociální práce při aplikaci anarchistických myšlenek je dlouhodobým procesem jednak kultivace jedince, jednak skupin, jednak i celé společnosti. Probíhá na úrovni jednotlivce, pečující osamocené osoby i jejích dětí, na úrovni společenství, rodin v určité lokalitě či s určitými problémy, na úrovni společnosti, podmínek, jaké pro svou existenci a působení dané rodiny mají.

Závěr

V práci jsem nastínila možnost využití některých prvků anarchistickým myšlenek v praxi sociálního pracovníka při práci s rodinou a dětmi. Vzhledem k šíři celé problematiky sociální práce s rodinami jsem zvolila obecný modelový příklad.

V práci jsem vyšla zejména z prací současných českých anarchistů PhDr. Václava Tomka, CSc., PhDr. Ondřeje Slačálka, kteří se snaží podávat ucelenější pohled na danou problematiku. Socializací, resp. edukací z pohledu anarchismu se v ČR zabývá téměř výhradně anarchofeministický směr představovaný doposud Anarchofeministickou skupinou, která nejspíše pozastavila svoji publikační činnost. Českou literaturu jsem doplnila zahraničními články. Dalším stěžejním zdrojem jsou práce českých autorů v oblasti sociální práce a sociologie rodiny, zejména prof. PhDr. Ivo Možného, CSc a Doc. PhDr. Oldřicha Matouška, CSc. V odborném tisku z oblasti sociální práce, konkrétně v časopise Sociální práce 3/2010, jsem našla jediný článek, který přemítá nad státní mocí delegovanou v rukách sociálních pracovníků, jehož autorem je Daniel Rychlík (2010) a v jehož závěru nabízí otázku, zda by nebylo vhodné zvážit oddělení kontroly a dozoru od poskytování pomoci poskytované zejména na základě zákonů týkající se sociální práce s dětmi a rodinami.

Text je koncipován jako kompilace, zejména v první části, v druhé části je použita metoda kompilace i komparace poznatků z dané literatury.

Na základě vymezených cílů jsem se prostřednictvím tzv. cest k anarchii, tedy metod, jak dosáhnout v anarchistických myšlenkových směrech volné společnosti, pokusila nastínit možný přístup sociálního pracovníka při práci s rodinou na obecném modelovém příkladu s osamocenými rodiči pomocí čtyř kategorií, tj. sebereflexe, komunikace, sociální změny a přímé akce. Všechny kategorie jsou provázané a lze je propojit jako kruh, neboť jedna kategorie propojuje další. Tento hypotetický přístup zahrnuje poznatky různých teoretických rámců, jako jsou antiopresivní přístupy, sociálně-psychologické přístupy a komunikační modely, teorie sociálního konstruktivismu a modely přístupu k pojetí moci. Pokusila jsem se sociální práci zasadit do procesu socializace jedince v průběhu jeho života, resp. jeho první poloviny, tj. od dětství po dospělost, kdy se nachází v rodičovské roli. Vztah sociálního pracovníka a klienta anarchistický přístup nahlíží z hlediska moci, resp. řekněme spíše z opačného hlediska, kdy jakoukoliv moc vylučuje.

Na základě rozlišení Howea (in Navrátil, 2007), který rozlišuje teorie sociální práce podle pohledu na povahu sociální reality a pohledu na povahu společenského řádu, lze

anarchistické teorie v sociální práci jednoznačně zařadit mezi subjektivistické teorie, resp. konstruktivistické teorie a konfliktualistické teorie. Nedílnou součástí sociální práce je změna současného systému, ač dlouhodobě, pozvolna a nenásilně.

Práce má být podkladem pro nekonvenční pohled na sociální práci a také odrazovým můstkem pro další rozšiřování, zpochybňování, rekonstruování a včleňování nových a nových poznatků. Text je v důsledku jen hypotetickou prací, neověřenou v praxi, což může být i dalším krokem k potvrzení či vyvrácení daných myšlenek.

Bibliografický seznam

AaS [Anarchy and Society]. (2010). *Anarchist Re-Socialization*. Dostupné 5.11.2011 z <http://anarchyandsociety.blogspot.com/2010/09/anarchist-re-socialization.html>.

AaS [Anarchy and Society]. (2011). *Learning Social Anarchism by Practicing Anarchism : Introduction to a co-authored draft article to be sent to Teaching Sociology, based on a special topics class taught on anarchism*. Dostupné 5.11.2011 z <http://anarchyandsociety.blogspot.com/2011/01/learning-social-anarchism-by-practicing.html>.

AFAQ [An Anarchist FAQ]. (2008). *Anarchist parenting*. Dostupné 5.11.2011 z http://zinelibrary.info/files/anarchist_parenting.pdf.

Antony, Michel. (2009). *Essais utopiques libertaires surtout pédagogiques : des « utopédagogies »*. Dostupné 27.10.2011 z http://artic.ac-besancon.fr/histoire_geographie/HGFTP/Autres/Utopies/U5P-B-Peda.doc.

Bajer, Pavel. (2005). Děti a rodina mají své místo v komunitním plánu. *Sociální práce/Sociální práca : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.20-23.

Bajer, Pavel. (2010). Otazníky praktického užití teorie v sociální práci. *Sociální práce/Sociální práca : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.55-56.

Bajer, Pavel, Bubleová, Věduna. (2006). Systémová ochrana dětí musí být především záležitostí státních institucí. *Sociální práce/Sociální práca : Sociálně-právní ochrana dětí*, č.1, s.15-18.

Bajer, Pavel, Cílečková, Kateřina. (2010). Ustanovení zákona ilustrují ambivalentní pozici sociálních pracovníků. *Sociální práce/Sociální práca : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.59-60.

Bajer, Pavel, Hrdá, Veronika. (2005). Otazníky sociální práce s rodinami. *Sociální práce/Sociální práca : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.27-30.

Bajer, Pavel, Chytil, Oldřich, Gojová, Alice. (2010). Teorie mohou být kompasem při hledání cílů s klienty. *Sociální práce/Sociální práca : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.4-6.

- Bajer, Pavel, Levická, Jana.** (2006). Prvoradou povinnostíou sociálnych pracovníkov je sanácia rodinného prostredia. *Sociální práce/Sociální práca : Sociálně-právní ochrana dětí*, č.1, s.50-51.
- Bajer, Pavel, Oláh, Michal.** (2006). Pokiaľ bude hlavne v samospráve fungovať svojvôľa, kvalitná sociálnoprávna ochrana detí ostatne vzdialeným ideálom. *Sociální práce/Sociální práca : Sociálně-právní ochrana dětí*, č.1, s.6-11.
- Bajer, Pavel, Roháček, Marek.** (2005). Starostlivosť o všetky deti má byť postavená výhradne na rodinných modeloch. *Sociální práce/Sociální práca : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.24-26.
- Bajer, Pavel, Rovňáková, Jaroslava.** (2010). Zákon nelimituje ve výběru metod sociální práce. *Sociální práce/Sociální práca : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.60-61.
- Bajer, Pavel, Šabatová, Anna.** (2005). Sociální práce s rodinou nekončí okamžikem umístění dítěte v ústavní výchově: A. Šabatová. *Sociální práce/Sociální práca : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.41-44.
- Bajer, Pavel, Zvonařová, Marcela.** (2005). Každý případ je nutno posuzovat individuálně. *Sociální práce/Sociální práca : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.2-6.
- Bastl, Martin.** (2001). *Radikální levice v České republice : Devadesátá léta dvacátého století*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Beaufortová, Kateřina.** (2008). Videotrénink interakcí. In Matoušek, Oldřich a kol., *Metody a řízení sociální práce* (s .231-250). Praha: Portál.
- Berger, Peter L., Luckmann, Thomas.** (1999). *Sociální konstrukce reality : Pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Čábalová, Dagmar.** (2011). *Pedagogika*. Praha: Grada.
- DeBoise, C. Inza.** (2011). *Domestic Violence and Social Work from an Anarchist Perspective*. Dostupné 5.11.2011
z http://theanarchistlibrary.org/HTML/C._Inza_DeBoise__Domestic_Violence_and_Social_Work_from_an_Anarchist_Perspective.html.
- DeLeon, Abraham.** (2008). *Oh No, Not the "A " word! Proposing an "Anarchism" for Education*. Dostupné 5.11.2011

z http://theanarchistlibrary.org/HTML/Abraham_DeLeon_Oh_No_Not_the__A__word__Proposing_an__Anarchism__for_Education.html.

Dita. (2010). *Jako jsou vaše představy o výchově?* Dostupné 14.4.2010 z <http://anarchofeminismus.org/cs/print/50..>

Durst, Hedvika. (2008a). Mít děti je to největší dobrodružství. *Přímá cesta : S dětmi v břiše a na krku?*, č.09, s .11-15.

Durst, Hedvika. (2008b). Domluvit? *Přímá cesta : S dětmi v břiše a na krku?*, č.09, s .32-34.

Durst, Hedvika, Kopecký, Matěj. (2008). Konflikt a vy! *Přímá cesta : S dětmi v břiše a na krku?*, č.09, s .35.

Dvorská, Alice. (2008). *Výchova je experiment s nejistým koncem.* Dostupné 5.11.2011 z <http://a-kontra.cz/vychova-je-experiment-s-nejistym-koncem>.

Ferrer, Francisco. (1928). *Obrození školy.* Praha: Knihovna Nový svět.

Fontana, David. (2010). *Psychologie ve školní praxi.* Praha: Portál.

Grusec, Joan E., Hastings, Paul D. (2007). Introduction. In Grusec, Joan E., Hastings, Paul D., (Eds.), *Handbook of socialization : Theory and Research* (s.1-9). London: The Guilford Press.

Gulová, Lenka. (2011). *Sociální práce – Pro pedagogické obory.* Praha: Grada.

Hammond, Ron J. & kol. (2009). *Intro to sociology : Socialization.* Dostupné 27.10.2011 z <http://freebooks.uvu.edu/SOC1010/index.php/socialization.html>.

Hartl, Pavel, Hartlová, Helena. (2004). *Psychologický slovník.* Praha: Portál.

Havránková, Olga. (2008). Případová práce. In Matoušek, Oldřich a kol., *Metody a řízení sociální práce* (s.67-81). Praha: Portál.

Hedvika. (2004a). Knihy o výchově aneb co nám radí literatura. *Přímá cesta : Výchova a vzdělávání*, č.6, s .4-6.

Hedvika. (2004b). Nápad, jak řešit různé situace s dětmi a jak rozvíjet některé dovednosti. *Přímá cesta : Výchova a vzdělávání*, č.6, s .12-13.

Helus, Zdeněk. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy.* Praha: Grada.

- Hewstone, Miles, Stroebe Wolfgang.** (2006). *Sociální psychologie : Moderní učebnice sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Heywood, Andrew.** (2005). *Politické ideologie*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Chappell, Robert.** (1978). *Anarchy revisited: An inquiry into the public education dilemma*. Dostupné 5.11.2011 z mises.org/journals/jls/2_4/2_4_7.pdf.
- Charvát, Jan.** (2007). *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál.
- Jana.** (2008). Hlasovat nebo se prokousat ke konsensu? *Přímá cesta : S dětmi v břiše a na krku?*, č.09, s .31
- Jandourek, Jan.** (2007). *Sociologický slovník*. Praha: Portál.
- Jankovský, Jiří.** (2007). Etické kontexty sociální práce s rodinou. In Nedělníková, Dana (Ed.), *Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce* (s .107-150). Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky.
- Kahánková, Jana, Myšíková, Martina, Nedělníková, Dana.** (2005). Sociální asistence pro rodiny s dětmi jako jedna z forem terénní sociální práce. *Sociální práce/Sociální práce : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.49-59.
- Kodymová, Pavla, Koláčková, Jana.** (2005). Sociální práce s osamocenými rodiči. In Matoušek, Oldřich, Koláčková, Jana, Kodymová, Pavla, (Eds.), *Sociální práce v praxi : specifika různých cílových skupin a práce s nimi* (s .43-55). Praha: Portál.
- Kopecký, Matěj.** (2008). Kdo mluví a kdo poslouchá? *Přímá cesta : S dětmi v břiše a na krku?*, č.09, s .27.
- Kopřivová, Jana, Grecmanová, Markéta, Pěgřimová, Markéta.** (2010). Teorie je pro sociální pracovníky jedním ze zdrojů profesionální identity. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.12-14.
- Kopřivová, Jana, Justová, Martina.** (2010). Cení si toho, čo ľudia před nami objavili a popísali. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.7-11.
- Kopřivová, Jana, Kováčová, Mariana.** (2010). Poznatky z teórie a ich impelmentácia do praxe sprahl'adňujú celý proces sociálnej práce s klientom. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.30-32.

Kopřivová, Jana, Pěnkava, Pavel. (2010). Vzdělávání, teorie a praxe jsou neoddělitelné součástí sociální práce. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.18-21.

Kopřivová, Jana, Roháček Marek. (2010). Nekonvenční metody sociální práce představují těžší, ale krásnější cestu pomoci. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.27-29.

Kopřivová, Jana, Sudrová, Kateřina. (2010). Teorie nedává odpovědi na všechna specifika sociální práce. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.25-26.

Kopřivová, Jana, Šoustal, Radek. (2010). Praxe nás nutí vytvářet metodiky šité na míru konkrétnímu problému. *Sociální práce/Sociální práce : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.33-34.

Koudelka, Martin. (2004). Indiánská autonomní výchova v Chiapasu. *Přímá cesta : Výchova a vzdělávání*, č.6, s .30-31.

Králová, Jaroslava. (2002). *Speciální techniky sociální práce*. Praha: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky.

Kulhavý, Václav. (2006). Posílení sociálně vyloučených: sociální práce s komunitou. *Sociální práce/Sociální práce : Sociálně-právní ochrana dětí*, č.1, s.81-92.

Lenk, Klaudie. (2008). Komunikace jako mocenský nástroj?! *Přímá cesta : S dětmi v břiše a na krku?*, č.09, s .28-30.

Leona. (2004). Výchova a společnost. *Přímá cesta : Výchova a vzdělávání*, č.6, s .3.

LIN. (2006). *Bieda ducha* č. 5. Dostupné 5.11.2011 z <http://www.a-kontra.cz/bieda-ducha-c-5>.

Matoušek, Oldřich. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Matoušek, Oldřich. (2008a). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál.

Matoušek, Oldřich. (2008b). Práce s rodinou. In Matoušek, Oldřich a kol., *Metody a řízení sociální práce* (s .181-200). Praha: Portál.

- Matoušek, Oldřich, Pazlarová, Hana.** (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál.
- Možný, Ivo.** (2002). *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Možný, Ivo.** (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Navrátil, Pavel.** (1998). *Sociální práce jako sociální konstrukce*. Sociologický časopis, č.1, s.37-50.
- Navrátil, Pavel.** (2001). *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman. Brno: Marek Zeman.
- Navrátil, Pavel.** (2005). Sociálně-právní ochrana dětí postrádá vhodné procedury pro posouzení rodiny. *Sociální práce/Sociální práce : Sociální práce s rodinou a dětmi*, č.2, s.7-10.
- Navrátil, Pavel.** (2007). Vybrané teorie sociální práce : Posouzení a volba teorie. In Matoušek a kol., *Základy sociální práce*, (s.196-200). Praha: Portál.
- O 'Carroll, Aileen.** (1998). *Mujeres Libres*. Dostupné 5.11.2011 z http://struggle.ws/ws98/ws54_mujeres_libres.html.
- Orlovský, Petr. (2006). Školáci a školačky, ojebané ovečky... a odpor? Nežije! Dostupné 5.11.2011 z <http://a-kontra.cz/skolaci-a-skolacky-ojebane-ovecky-a-odpor-nezije>.
- Partners Czech.** (2004). *Konflikt, koření života : Průvodce řešením konfliktů pro učitele a studenty středních škol*. Praha: Partners Czech.
- Pecka, Pavel.** (2004). *Anarchistický pohled na výchovu a vzdělávání : prohlášení k připravovanému letnímu táboru s účastí dětí*. Dostupné 5.11.2011 z <http://www.anarchismus.org/?q=node/161&uid=764>.
- Portál.** (2011). *Osaměle žijící rodiče*. Dostupné 6.11.2011 z <http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=4316>.
- Ramus, Pierre.** (1911). *Francisco Ferrer (10. leden 1859 - 13. říjen 1909), jeho život a jeho dílo : dle autentických pramenů a zvláště dle dokumentárních publikací "Komitétu pro obranu obětí reakce španělské" zpracoval Pierre Ramus*. Praha : Volná myšlenka.
- Renotierová, Marie.** (2005). *Základy speciální pedagogiky II*. Dostupné 29.10.2011 z <http://www.specialnipedagogika.cz/socius/data/410.pdf>.

- Rychlík, Daniel.** (2010). Výkon sociální práce v kontextu vybrané sociální legislativy. *Sociální práce/Sociální práca : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s .62-63.
- Rytířová, Bohdana.** (2004). *Ferrerova moderní škola. Přímá cesta : Výchova a vzdělávání*, č.6, s .20-21.
- Singly, François de.** (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Slačálek, Ondřej.** (2006). *Tiché revoluce: Colin Ward*. Dostupné 5.11.2011 z <http://www.a-kontra.cz/tiche-revoluce-colin-ward>.
- Sobotka, Jan.** (2010). *Práce s komunitou*. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií.
- SWD [Social work degree].** (2011a). *Community Development Approach : Definition of community development*. Dostupné 4.11.2011 z <http://swdegree.com/community-development-approach.html>.
- SWD [Social work degree].** (2011b). *Empowerment and Advocacy Theory*. Dostupné 4.11.2011 z <http://swdegree.com/empowerment-and-advocacy-theory.html>.
- SWI [Social work Ireland].** (2011). *Different forms of Social Work – Essay*. Dostupné 5.11.2011 z http://www.socialwork.ie/socialwork/wiki/index.php/Different_forms_of_Social_Work_-_Essay.
- Šišková, Taťána, Stöhrová, Helena.** (2008). Mediace. In Matoušek, Oldřich a kol., *Metody a řízení sociální práce* (s.135-150). Praha: Portál.
- Šulová, Lenka.** (2008). Introduction. In Šulová, Lenka, Ilona Gillernová, (Eds.), *The Individual and the Process of Socialisation in the Environment of Current Society* (s.5-11). Praha: MATFYZPRESS.
- Tomek, Václav.** (1988). *Ideologie českého anarchismu*. Praha: Academia.
- Tomek, Václav.** (1996). *Anarchie jako idea naprosté volnosti : Manifest anarchistů českých z roku 1896*. Praha: Manibus Propriis.
- Tomek, Václav.** (2008). *Změnit tento šílený svět! Murray Bookchin*. Praha: Manibus Propriis.

Tomek, Václav. (2009). *Svoboda je duší každého pokroku – Emma Goldman*. Praha: Manibus Propriis.

Tomek, Václav. (2008b). *Kde je vůle, tam je cesta – Gustav Landauer*. Praha: Manibus Propriis.

Tomek, Václav, Slačálek, Ondřej. (2006a). *Průvodce anarchismem : Myšlenky – proudy – osobnosti*. Praha: Manibus Propriis.

Tomek, Václav, Slačálek, Ondřej. (2006b). *Anarchismus : Svoboda proti moci*. Praha: Vyšehrad.

UniZaragoza [Universidad de Zaragoza]. (2009). *Mujeres Libres (1936-1939). Una lectura feminista*. Dostupné 5.11.2011 z http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&sqi=2&ved=0CEMQFjAF&url=http%3A%2F%2Fwzar.unizar.es%2Fsiem%2Farticulos%2FPremios%2FMujeresLibres.pdf&ei=YTty1TrTxLMfJsgbCg-S7Aw&usg=AFQjCNE-vmzx7ONH-QJoZgcDFzgbCd8q8Q&sig2=i2ezCYEZ57am1-i0_ogskw.

Vaničková, Eva. (2009). *Rodičovské kompetence a renesance výchovy*. Dostupné 6.11.2011 z http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=10&ved=0CGkQFjAJ&url=http%3A%2F%2Fwww.mpsv.cz%2Ffiles%2Fclanky%2F8044%2Feva_vanickova.ppt&ei=iSi4TtG3DdSL4gTxysHYAw&usg=AFQjCNF2PRX19Er2LVnJRjln0aX-OVphsw&sig2=ThWfgAv1qdEEkz_KLbYm_g.

Vrbovská, Petra. (2006). Moderní pojetí sociální práce s rodinami a dětmi v obtížné rodinné situaci. *Sociální práce/Sociální práca : Sociálně-právní ochrana dětí*, č.1, s.37-45.

Zakouřilová, Eva. (2008). *Sociální terapie, aneb, Její teorie i speciální techniky, které pomáhají v sociální práci s rodinou*. Praha: Institut pro místní rozvoj Praha.

ZR. (2004). *Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině; ve znění zákona č. 132/1982 Sb.; zákona č. 234/1992 Sb.; dále ve znění nálezu Ústavního soudu ČR č. 72/1995 Sb. ČR; zákona č. 91/1998 Sb. ČR; zákona č. 360/1999 Sb. ČR; zákona č. 301/2000 Sb.; zákona č. 109/2002 Sb.; zákonů č. 320/2002 Sb. a č. 321/2002 Sb.; zákona č. 315/2004 Sb.*
V účinnosti ke dni 27. května 2004.

ZSPOD. (1999). *Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.* V účinnosti ke dni ze dne 9. prosince 1999, s novelizací ke dni účinnosti 1. června 2006.

ZSS. (2009). *Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 206/2009 o sociálních službách.* V účinnosti ke dni 17. června 2009.

Žurovcová, Hana. (2010). Sociální realita je velmi pestrá, vždy je co objevovat. *Sociální práce/Sociální práca : Praktické užití teorie v sociální práci*, č.3, s.42-44.